

Damga Teorisi Bağlamında Okul Kitaplarındaki “Kirli Türk” Etiketinin İncelenmesi (1931-1947)

Hümeyra Türedi

Öz: 19. yüzyılın sonunda Batı’da, barbar, cahil, geri, Doğulu, despot, tembel, kirli, kaderci, fanatik Müslüman gibi etiketlerin yer aldığı olumsuz bir Türk imgesinin varlığından bahsedilebilir. Bu imgelerden biri olan “kirli” etiketi, yaygınlığı ve bilinirliği nedeniyle bir damga olarak değerlendirilebilecek niteliktedir. Cumhuriyet’i kuran kadroların takip ettiği düşünürler, okuduğu yayımlar ve yaşadıkları deneyimler dikkate alındığında, Batı’da yaygın olan bu etiketin/damganın, kurucu kadrolar tarafından bilindiği söylenebilir. Bu etiketin, Cumhuriyet’in kurucu kadroları tarafından biliniyor olması ise konunun Damga Teorisi çerçevesinde ele alınmasına zemin hazırlamıştır. Bunun nedeni ise damgasını bilen bir aktörün, bu damgasına kayıtsız kalmayacağına yönelik tespittir. Damga Teorisi, damgaların birey ve grup üzerinde ortaya çıkardığı siyasal, toplumsal ve bireysel sonuçlarla ilgilenmektedir. Dolayısıyla, makalenin ana araştırma sorusu şu şekilde yazılabilir: “Kurucu kadrolar, ‘kirli Türk’ etiketine karşı ne çeşit tepkiler ortaya koymuşlardır?”. Bu sorunsal ise makalede 1931-1947 yılları arasındaki ilk ve ortaokul kitaplarında, betimsel içerik yöntemiyle incelenmiştir. Okul kitaplarının, iktidarın görüşlerini yansıtan materyallerden biri olması bu noktada önemlidir. Bu inceleme neticesinde, kurucu kadroların “kirli” damgasına karşı geliştirdikleri politikaların Damga Teorisi’yle uyumu dikkat çekmektedir. Özellikle “günah keçisi oluşturma”, “damganın görünürlüğü”, “damganın içselleştirilmesi”, “damganın kabulü ve reddedilmesi” gibi Damga Teorisi’ne içkin unsurların varlığına yönelik tespitler yapılmıştır. Bu tespitlerin modernleşme, ulus-devlet oluşumu ve biyopolitikalar ile ilgisi de dikkate değerdir.

Anahtar Kelimeler: Damga, etiket, kirli, imge, Türk, okul kitabı.

Abstract: It can be said that in the 19th century of West, there is a kind of negative image about Turks which consists of some labels like barbaric, uncivilised, Eastern, lazy, despotic, dirty, and fanatic Muslim. The label of “dirty Turk” can be treated as a stigma because of its widespread nature. By thinking the scholars, publishings or experiences that Turkish elites have, it can be concluded that the Turkish elites were aware of this very label. And a stigmatized actor cannot remain indifferent towards his/her stigma in the Stigma Theory. The main research question is that: “What kind of reactions the Turkish elites showed towards the label of ‘Dirty Turk?’”. The question is examined in the school books of 1931-1947 by using the method of descriptive content analysis. Because the school books can be treated as an ideological material of dominant groups, there is a possibility to reach the ideas of Turkish elites about their stigma. And some components like “visibility”, “internalization”, “scapegoat”, “rejection and acceptance of the stigma” which exist in Stigma Theory inherently are detected as parallels between Turkish politics and Theory. Lastly, it can be said that modernism, nation-state and biopolitics are important notions within these parallels.

Keywords: Stigma, label, dirty, image, Turk, school book.

@ Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı.
humeyraturedi@hotmail.com

© İlmî Etüdler Derneği
DOI: 10.12658/M0246
İnsan & Toplum, 8(3), 2018, 1-34.
insanvetoplum.org

Başvuru: 19.01.2018
Revizyon: 16.02.2018
Kabul: 28.05.2018
Basım: 04.09.2018

Giriş

Bireyin ya da grubun davranışları ardındaki psikolojik arka plana ışık tutan Damga Teorisi, “damga”, “damgalanma”, “damgalama” ya da “damgalayan olma” durumlarını ayrı ayrı incelemektedir. Bu çerçevede, *damga* kavramının, Amerikalı sosyolog Erving Goffman’ın (1922-1982) ifadesiyle, “bireye daha az değer verme davranışı, bu etiketi taşıyan insanların daha az istenebilir ve neredeyse insan gibi algılanmaması” olarak tanımlandığını söylemek gerekir (Goffman, 2014, s. 33). Bireyin ya da bir grubun damgalanmış olduğunu düşünmesi nedeniyle sahip olduğu inançlar, düşünceler ve tutumlar, bu birey veya grubun siyasal ve sosyal davranışlarına etki edebilmektedir (Adler-Nissen, 2014). Bu bağlamda, Damga Teorisi, psikoloji, sosyoloji ve siyaset bilimini eklemleyebilen bir kuram olarak görülebilir.

Kalıp yargıların ön yargıya ve etiketlemeye dönüşmesiyle oluşan damgalama olgusu üzerinde yapılan araştırmaların, araştırmacıyı imge çalışmalarına yönlendirdiği söylenebilir (Arslan ve Şener, 2009, s. 53; Shoham, 1970, s. 163; Gürel, 2011). Bu noktada, Türklerin damgaları hususunun incelenmesi için, Türklere yönelik imge çalışmalarına göz atmak gerekir. Nitekim Cumhuriyet’in kurucu kadrolarının bir Osmanlı vatandaşı olarak yetişip yaşadığı, görev yaptığı ve sonrasında Cumhuriyet’i kurduğu dönemde, Türklerin Batılılar tarafından birçok olumsuz sıfatla nitelendirilmesi söz konusudur. Türklere yönelik bu olumsuz söylemlerin, kurucu kadroların siyasal davranışlarına etkisi hususu önemli bir noktadır. Dolayısıyla bu çalışma, Türklerin Batı’da “kirli” olarak etiketlenmesi üzerine yoğunlaşarak, kurucu kadroların bu etikete olan tepkisini okul kitaplarından hareketle anlamaya çalışmaktadır. Bu makalenin araştırma sorusu “Cumhuriyet’in kurucu kadroları, ‘kirli Türk’ etiketine karşı ne tür siyasal tepkiler vermişlerdir?” şeklinde ifade edilebilir. Bu sorunun cevabına ulaşabilmek adına diğer araştırma soruları ise şöyle sıralanabilir: “Cumhuriyet’in kurucu kadrolarının yetiştiği dönemde Batı’daki Türk imgesi nasıldır?”, “‘Kirli Türk’ etiketinin yaygınlığı ve bilinirliği hakkında ne tür bulgular mevcuttur?”, “Dönemin okul kitaplarında ‘kirli Türk’ etiketiyle bağlantılı dolaylı ya da doğrudan ne çeşit söylemler mevcuttur?”, “Okul kitaplarındaki bu söylemler Damga Teorisi ile ne derecede uyumludur?”, “Elde edilen bulgularla Türk modernleşmesi, kimlik ve Damga Teorisi arasında bir bağ kurulabilir mi?”. Bu araştırma sorularından hareketle, siyaset ve Damga Teorisi arasındaki etkileşim somutlaştırılmaya çalışılacaktır.

Bu çalışma, son dönem Türk modernleşmesine benzeyen toplumsal süreçlerin analizinde, Norbert Elias’ın (1897-1990) önerdiği gibi toplumsal dönüşüm ile insanların psikolojik yapılarının evrimi arasında ilişki olabileceği ihtimaline önem

vermektedir. Özellikle birey ve topluluklarda bir “ruhsal yapı”nın varlığından söz edilmesi, ulusal kimliğin bir “davranış tarzı”, bir “hâletiruhiye”¹ olarak tanımlanması ve bu “hâletiruhiye”nin esas olarak hem devlet kurma sürecinde şekillendiği ve hem de bu süreci şekillendirdiğine yönelik iddialar bu noktada dikkat çekicidir (Akçam, 2000, s. 253). Bu durum, Türk modernleşmesinde ve ulus-devlet kimliğinin oluşumu sürecinde Damga Teorisi’ne ait unsurların etkisini araştırmayı önemli kılmaktadır. Bu noktada, Damga Teorisi’nin Türk siyasal literatüründe çalışılmamış olmasının önemli bir eksiklik olduğu belirtilmelidir. Türk modernleşmesinin yeterince anlamlandırılmamasına neden olabilecek bu durum, yabancı literatürdeki eksikliğin Türk literatürüne yansımaları olarak da değerlendirilebilir.

Erving Goffman’ın 1963 yılında ortaya attığı Damga Teorisi özellikle psikoloji ve sosyoloji alanında kendisine yer bulsa da, konunun siyaset ile ilintisinin yabancı literatürde de bugüne kadar fazla ilgi görmediği söylenebilir (Byrne, 2001, s. 281; Couture ve Penn, 2003, s. 294). Özellikle 1970’lerdeki rasyonel seçim teorisindeki popülerlik, siyasal davranışta değerlerin ve duyguların önemini yadsınmasına da yardım etmiş görünmektedir (Finnemore ve Shikkink, 1998, s. 890). Damgalanmanın siyasetle ilişkisini kısmen de olsa kurmaya çalışan Renee R. Anspach’a ait 1979 yılında yayımlanan “From Stigma to Identity Politics” adlı makaleden 2000’li yıllara kadar damgalanma ve siyaset arasındaki ilişkinin uzun bir sessizliğe gömüldüğü söylenebilir. 1990’lı yılların sonunda Damga Teorisi kısmen siyasete uyarlanırsa da bu çalışmaların bazılarında Damga Teorisi’nin ismen zikredilmediği gözlemlenmektedir. Örneğin Martha Finnemore ve Kathryn Sikkink’in 1998 yılına ait “International Norm Dynamics and Political Change” adlı makalesi, Goffman’dan bahsetme de uluslararası normlara uygun davranış sergilemeyen devletlerin uluslararası alanda damgalandığını savunmaktadır. Aynı şekilde 2005 yılında Nina Tannenwald tarafından yayımlanan “Stigmatizing the Bomb” adlı makale de yine uluslararası alandaki değerlerin damgalayıcı etkisinden bahsetmekte ancak kuramla doğrudan ilinti kurmamaktadır. Damgalama ve siyaset arasındaki etkileşimi anlamaya çalışan E. H. Carr (1892-1982), Ernst Haas (1924-2003), Hans Morgenthau (1904-1980), David Lumsdaine, Alexander Wendt (d. 1958), Michael Barnett (d. 1960) gibi araştırmacıların da, Damga Teorisi’ni net şekilde ifade etmeseler de normların, değerlerin ya da duyguların siyasetteki damgalayıcı etkisine vurgu yaptıkları görülmektedir (Finnemore ve Shikkink, 1998, ss. 892-895). Bundan başka, Jonh Boli (d.

1 Hâletiruhiye kavramı, Vilfredo Pareto’nun (1848-1923) “tortu” adını vererek, “eylemlerin altında yatan psikolojik dürtüler ve nedenler” olarak tanımladığı olguya benzetilebilir (Arslan, 2015, s. 82).

1948) ve George Thomas, James Lee Ray ve Neta Crawford, Margaret Keck, Richard Price'un yaptığı çalışmalar, hangi normların bugün uluslararası alanda damgalayıcı bir biçimde öne çıktığı ve gelecekte ne tür normların öne çıkabileceği konusundaki çıkarımlarla dikkate değerdir (Finnemore ve Shikkink, 1998, s. 907). Bu araştırmaların damgalamanın uluslararası siyaseti olumlu etkilediği yönündeki çıkarımlarda bulunduğunu belirtmek gerekir.

Damga Teorisi ile uluslararası siyaset arasındaki ilintiyi doğrudan telaffuz ederek, damgalamanın siyasal alandaki olumsuzluğuna değinen ilk önemli çalışmalardan biri ise Ayşe Zarakol'un 2011 yılına ait *After the Defeat* adlı eseridir. 2014 yılında ise Rebecca Adler-Nissen ilk defa Damga Teorisi ve uluslararası siyaseti hem damgalayan hem de damgalanan için inceleyerek, bu siyasetin parametrelerini oluşturmaya çalışmıştır. Son araştırmalar, damgalamanın hegemon devletler tarafından araçsallaştırıldığını savunmaktadır ki böylece araştırmalar, hegemon devletlerin menfaatleri doğrultusunda damgaların tekrar üretildiği savına doğru evrilmiş görünmektedir.

Bundan başka, Damga Teorisi'ni kimlik siyasetiyle ilişkilendiren bazı incelemelere 2000'li yılların başında ve sonrasında rastlanıldığını da belirtmek gerekir². Böylece Teori'nin, sadece dış siyaseti değil ülkelerin iç siyasetlerini de anlamaya yönelik yeni açılımları siyaset alanına kazandırabileceği anlaşılmaktadır. Tüm bu çalışmalarla, Damga Teorisi'nin sadece bireyler için geçerli olamayacağı, aynı zamanda devletlerin davranışlarını anlayabilmek için de kullanılabilmesi iddia edilerek, siyasete yeni bir boyut kazandırılmıştır (Zarakol, 2011, ss. 67-71). Dolayısıyla psikolojik-sosyolojik tabanlı bir kuramın, siyaset alanında farklı bakış açılarının ortaya çıkmasına zemin hazırladığı söylenebilir. Nitekim damgalamanın bireyin ve grubun kimliğine yaptığı etkiler dikkate alındığında, bir ulus-devlet olarak ortaya çıkan Türkiye Cumhuriyeti'nin kimlik oluşumuna etki eden unsurlardan biri olarak damgalanma olgusunun göz ardı edilmemesi gerekir (Goffman, 2014, ss. 33-35). Dolayısıyla bir ulus-devletin iç siyasetine Damga Teorisi bağlamında bakacak olan bu çalışma, Türk siyasal literatürünün bir kazanımı olarak görülebilir.

Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının, bahsi geçen etikete yönelik uyguladığı politikaların, o dönemde dünyada yaşanan gelişmelerden bağımsız değerlendirilmesi gereği de burada belirtilmelidir. Bu bağlamda, yirminci yüzyılın başlarında "medenî" olabilmek için bazı ırksal özelliklere sahip olmanın dönemin temel un-

2 Bk. (Hayden, 2000); (Link ve Phelan, 2001); (Göle, 2003).

surlarından biri haline geldiğine değinmek gerekir (Maksudyan, 2005, s. 16). Ayrıca 1930’larda otoriter rejimlerde yükselişin görülmesi, biyopolitikaların hız kazanması gibi hususlar konuya bütüncül bakmayı gerektirmektedir³ (Akın, 2004, ss. 30-32). Biyopolitik uygulamalar sayesinde iktidarların sağlık, hijyen, beslenme, doğum oranları, cinsellik gibi unsurlar üzerinden nüfusu kontrol ettiği yönündeki çıkarımlar, özellikle ulus-devlet kurma sürecindeki topluluklar açısından anlamlıdır (Güler, 2016, s. 4). Nitekim dönemin ulus-devlet anlayışında, nüfusun sağlığının korunması, üretkenliğinin artırılması, ömrünün uzatılması ve bu bağlamda hijyen koşullarının sağlanması gibi hususların önem kazandığı burada vurgulanmalıdır (Akın, 2004, s. 38).

Batılılaşma ya da “modernleşme” ile iktidarların beden politikaları arasındaki ilinti de dikkate değerdir (Akın, 2004, s. 36). Modernleşmenin gereğini yerine getirmeyen toplulukların ötekileştirildiği bir dönemden bahsedildiği unutulmamalıdır. Bu noktada, modernitenin salık verdiği hijyen koşullarını sağlamayan topluluk ve bireylerin, modern adı altında anılmanın önünde bir engel teşkil edebileceği düşüncesinden de bahsedilmelidir. Dolayısıyla, toplulukları ve bireyleri ötekileştiren damgaların, özellikle ulus-devlet söz konusu olduğunda biyopolitik uygulamalara yol açabileceği düşünülebilir. Nitekim damgalanma olgusunun damgalı grupta ayrımcılık, güvensizlik, eşitsizlik ya da ötekileştirme gibi durumlara neden olabilmesi, bu uygulamaların ardındaki motivasyonlarla ilgili daha açıklayıcı bilgiler sunabilir (Shoham, 1970, ss. 7-8).

Bu bağlamda, damgalamanın “bir gruba diğerine göre farklı muamele edilmesi”, “genellikle grup üyelerinin haklarının ve yaşam olanaklarının kısıtlanması”, “ayrı yere koyma” gibi durumları ifade ettiği belirtilmelidir (Akgül ve Özpınar, 2013, s. 6; Goffman, 2014, s. 157). Dolayısıyla 18. yüzyılla artarak devam eden Batı’nın Doğu’yu ötekileştirmesi, Doğuların çeşitli etiketlere ve damgalamalara maruz kalması hususu da bu çerçevede değerlendirilebilir (Onur, 2014, s. 20). Bu noktada, oryantalist bakış açısına içkin Doğulu insanın despot, geri kalmış, tembel, kırlı, vahşi, barbar, tehlikeli olduğuna yönelik etiketlerin Türkler için de kullanılıyor olması hususuna dikkat edilmelidir (Börekçi, 2012, s. 24). Fransız yazar Arthur Gobineau’nun (1816-1882) eserleriyle ırk konusunun hız kazandığı, Hegel ve Auguste Comte’un (1798-1857) dünya tarihi analizlerine ırksal faktörleri eklediği, Avrupalı olmayan milletlerin hakir görüldüğü, Türklerin de Doğulu bir ırk olarak

3 Biyopolitik özellikle 17. yüzyıl sonrasında iktidarların beden denetimi üzerindeki tüm politik uygulamalarını kapsayan bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır (Güler, 2016, ss. 1-5).

kabul edilerek “tembel, kirli, şehvet düşkün, hovarda, geri, cahil” gibi etiketlere maruz kaldığı bir dönemde, iktidarın söylemlerine yansıyan hijyen öğretisinin siyasal anlam taşıdığını düşünmek anlamlı görünmektedir (Maksudyan, 2005, s. 34; İldem, 2000, s. 247; Davis, 2008; Kula, 2010, s. 207; Zarakol, 2012, s. 148; McCarthy, 2015, s. 132, 401). Dolayısıyla Türklerin “kirli” olduğuna dair söylemler, dönemin bu ayrıştırıcı ikliminde değerlendirilmelidir.

Bahsi geçen dönemi incelerken, Osmanlı Devleti’nin son dönemi ve Cumhuriyet arasındaki sürekliliklere de dikkat edilmelidir (Sesli ve Demir, 2010, s. 12). Örneğin, Osmanlı son döneminde sıtma, frengi, verem, kolera, trahom gibi hastalıkların önüne geçilememesi, halkın cılız ve hasta görünmesi bu makale bağlamında dikkat çeken hususlardır. Nitekim Osmanlı gençliğinin hastalıklı görüntüsüne değinen, halkın bedensel zayıflığından ve kuvvetsizliğinden şikâyet eden dönemin aydınlarına ait yazılar aynı çerçevede değerlendirilebilir⁴. Bu durumun devlet yönetimince fark edildiği ve devleti bazı önlemler almaya yönelttiği, Osmanlı Güç Dernekleri, Osmanlı Genç Dernekleri, Gürbüz Dernekleri, Dinç Dernekleri gibi oluşumların ortaya çıkmasında gözlemlenebilir (Akın, 2004, ss. 132-135). Ayrıca o dönemde Rus Çarı II. Nichola ve İngiliz elçinin konuşması sırasında ortaya çıkan “hasta adam” ifadesinin, sadece bir metafor değil, Osmanlıların fiziksel özelliğini tarif etmek için de kullanılan bir kavram haline geldiğini, bu durumun dönemin gazetelerine ve karikatürlerine yansıdığını da belirtmek gerekir⁵ (Akyüz, 1988, s. 248; Alkan, 2006).

Savaş sonrasında bedensel anlamda halkın “ıslah” edilebilmesi için Cumhuriyet döneminde toplumsal ve kişisel hijyene yönelik bazı politikaların uygulamaya koyulduğu söylenebilir ki hijyen bilgisinin sağlıkla yakından ilgili bir husus olduğu belirtilmelidir. Bu bağlamda, hijyen bilgisinin artırılmasına yardımcı olacak Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, İskân Kanunu, Köy Kanunu gibi uygulamaların, dolaylı olarak sağlıklı nesiller yetiştirme amacını taşıdığı söylenebilir. Özellikle Hıfzıssıhha Kanunu’nun ana ve çocuk sağlığından mektep temizliğine, sağlık propagandasından hijyen eğitimine, salgın hastalıklardan ilaç ithaline kadar pek çok konuyu kapsadığı

4 Örneğin Ethem Nejad, “hastalıklar altında inleyen Türk toplumu”ndan, Celal Nuri Osmanlı’da gençliğin otuzuna gelmeden ihtiyarladığından, Falih Rıfki Atay da Osmanlı gençliğinin çökmüş olduğundan bahsetmektedir (Akın, 2004, ss. 107-132). Hatta Mehmet Akif Ersoy’un “Hasta” ve Tevfik Fikret’in “Hasta Çocuk” şiirleri de o dönemde toplumda yaygın hastalık unsurunun edebiyata yansımaları olarak değerlendirilebilir (Çitçi, 2015, s. 94).

5 Örneğin, Fransız *La Matin*, *La Petit Journal* ve *La Temps* gazetelerinde Osmanlı devlet adamları “titrek, hasta, romatizmalı, yaşlı” olarak tasvir edilmektedir (Akyüz, 1988, s. 249).

belirtilmelidir. Ayrıca 1933'te yayımlanan ve dönemin en kapsamlı tıp kitaplarından sayılan Sıhhat Almanacağı, CHP'nin 1931 ve 1934-35 yıllarına ait programlarında yer alan koruyucu sağlık politikaları da bu kapsamda değerlendirilebilir. Spor ve beden terbiyesi adı altında yapılan faaliyetlerin halkı hijyen, beslenme, fiziksel egzersizler konusunda eğitmek için bir yol olarak görüldüğüne dair iddialar da dikkate değerdir. Ayrıca radyo programları, kitaplar ve gazetelerde, günlük egzersizler, temiz hava ve hijyen hususunda halkı teşvik edici yayınlar yapıldığına dair araştırmalar da önemlidir. Bu yayınların Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından desteklendiğine dair bilgiler de mevcuttur (Akın, 2004, ss. 88-105). Savaşlar, yoksulluk, salgın hastalıklar, hijyen bilgisindeki eksiklikler gibi bir arka planın varlığında, halkın hasta, cılız ve çelimsiz olarak fiziksel bir görüntü verdiği bir dönemde, “kırlı Türk” etiketinin okul kitaplarına yansımaları incelemek, konunun ulus-devlet ve modernleşme eksenine yerleştirilebilmesi açısından önemli görünmektedir.

Bu arka planı dikkate alarak başlayan bu çalışma, “kırlı” damgasına yönelik kurucu kadrolardaki tepkiyi anlamak çabasıdır. Bu çaba bağlamında, okul kitapları aracılığıyla yeni nesiller nezdinde ne çeşit bir söylem geliştirildiği araştırılacaktır. Ulus-devlet kuruluşu sırasında oluşturulmaya çalışılan yeni Türk kimliğinin, modernleşmeye dayalı hijyen politikalarıyla ilgisi, Damga Teorisi ile bağlantısı bakımından dikkate değerdir. Batılılarca “kırlı” olarak etiketlenirilmiş bir topluluğun, ulus-devlet inşası sırasında oluşturduğu yeni kimliğinde, damgalanmaya varan bu etiketlenilmeye yönelik ne tür eğitim ve kültür politikaları izlendiğinin anlaşılması, damgalanmışlık algısının siyasal sonuçları açısından ipuçları taşıyabilir.

Yöntem

1931-1947 yılları arasındaki ilk ve ortaokul kitaplarından yola çıkarak yapılan bu çalışmada, okulun iktidar tarafından kullanılan bir ideolojik aygıt olduğu yönündeki yorumlar önemlidir (Anyon, 1980; Bowles ve Gintis, 1988a; Bowles ve Gintis, 1988b). Ayrıca ders kitaplarının, “herkes tarafından okunmak zorunda bırakılan metinler olması” ve tam da bu yüzden “siyasal iktidarın sık sık müdahale ettiği alanlar” haline geldiği yönündeki iddialar bu noktada belirtilmelidir (Gürses, 2011, s. 13).

Araştırmanın 1931-1947 yılları arasında sınırlandırılmasının ise bazı nedenleri vardır. 1931 yılı, yeni Türk devletinin siyasal anlamda kuruluşunu tamamlayarak kültürel anlamda yeniliklere geçtiği bir tarih olarak değerlendirilebilir (Kafadar, 1997). Türk Tarih Tezi'nin okul kitaplarına yansımaları, Türk Tarihini Tedkik Cemiyeti'nin dört ciltlik Tarih kitaplarını yayımlaması, Türk Tarih Kongresi'nin toplan-

ması, okul kitaplarının yazımı ve basımı hususunu bakanlığın kendi tekeline alması gibi gelişmeler bu tarihe rastlamaktadır (Zürcher, 2005, s. 3, 47; Koçak, 2002, s. 38; Copeaux, 1998, s. 79; Üstel, 2005, s. 154). Buradan hareketle, bu tarihten sonra yayımlanan ilk ve ortaokul kitaplarının yeni devletin resmî ideolojisini gösterdiği düşünülebilir. 1948 yılı Yeni Müfredat Programı'nda iktidarın ideolojisinden çok keskin dönüşler beklemek mümkün olmasa da, 2. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle demokratik öğelerin yükselişe geçmesi, muhalefet partilerinin kurulmaya başlaması, laiklik tanımının yumuşaması gibi hususlar ülkede ve dünyadaki değişimleri göz önüne almayı gerekli kılmaktadır (Üstel, 2005). Dolayısıyla bu çalışma, kurucu kadroların görüşlerinin dış ya da iç etkilere bağımsız görülebileceği zaman dilimi olarak 1931-1947 yılları arasını işaret etmektedir.

Bu bağlamda, *Yurt Bilgisi* (17 tane), *Tarih* (14 tane), *Okuma Bilgisi* (23 tane), *Beden Terbiyesi* (2 tane) kitaplarıyla iki tane mektep temsili incelenmiştir. Kitapların mutlaka Bakanlık eliyle ve Talim ve Terbiye Heyeti'nin onayıyla yayımlanmış olmasına dikkat edilmiştir. Tüm bu kitaplar, betimsel içerik analiziyle ele alınarak, Damga Teorisi çerçevesinde yorumlanmıştır. İçerik analiziyle “söylemin görünen, kolayca yakalanan, sergilenmiş ve ilk bakışta algılanan içeriğinin yerine, gizil, üstü örtülü içeriğinin ortaya çıkarılması” amaçlanmıştır (Bilgin, 2006, s. 1). Bu çerçevede, önce Damga Teorisi ve Türklerin Batı'daki imgesi hususunda bilgi verilmiş, sonra söz konusu okul kitapları incelenmiştir. Çalışmada, Damga Teorisi, siyaset, psikoloji, sosyoloji ve eğitim unsurları arasında bir ilinti kurularak, farklı dalların etkileşimi çerçevesinde Türk modernleşmesine yeni bir bakış açısı getirilmiştir.

Damga Teorisi: Tanımı ve Varsayımları

Damga Teorisi'ni 1963 senesinde ilk defa ortaya koyan Erving Goffman (1922-1982), *Stigma* adlı kitabında damga olgusunu, hem damgayı üreten hem de damgayı maruz kalan tarafından incelemiş ve damgalanma hususunun sadece psikolojik değil, sosyolojik ve siyasal yönlerinin de olduğunu ortaya koymuştur. Goffman'a göre bugün damga, “gözden düşme”nin kendisi için kullanılmaktadır (Goffman, 2014, s. 29). Ayrıca damgalama, “etiketlenmenin olumsuz etkisi”, “anormal kimliklerin oluşturulma süreci”, “basmakalıp olumsuz yargılar üzerine inşa edilmiş ön yargılar” şeklinde de tanımlanmaktadır (Byrne, 2001, s. 281). Yine “sosyal olarak kabul edilemez olduğu düşünülen kişisel veya fiziksel bir özellikten kaynaklanan bir belirti ya da kusur” anlamına da gelebilmektedir (Sezer ve Kezer, 2013, s. 185). Patrick Corrigan'a (d. 1932) göre ise damgalama “bir kişiyi diğerlerinden ayıracak şekilde o kişinin gözden düşürülmesi, diğer insanlardan aşağı görülmesi, genel an-

lamda kötülenmesi”dir (Ersoy ve Varan, 2007, s. 164). Tüm bu tanımlardaki ortak noktalar, damgalanan aktörün onaylanmaması, dışlanması, aşağı görülmesi veya kötülenmesi gibi olumsuz bir muameleye maruz kalması şeklinde gösterilebilir. Ancak bu olumsuzlukların sadece ön yargılardan kaynaklanmadığı, aynı zamanda damgalayanın olumsuz ve düşmanca tutumlarının da bunun nedeni olduğu göz ardı edilmemelidir (Byrne, 2001, s. 281).

Bu bağlamda, Damga Teorisi’ne içkin, normal-anormal varsayımları⁶, günah keçisi oluşturma⁷, sosyal müeyyide işlevi, damganın görünürlüğü⁸ veya damganın içselleştirilmesi gibi hususlar siyasal alanda elde edilen bulguları tekrar yorumlanmaya muhtaç hale getirmektedir. Nitekim, Erken Cumhuriyet döneminin “modernleştirici” uygulamaları da Damga Teorisi bağlamında yorumlandığında, bilindiği sanılan bir zaman dilimi hakkında farklı bilgiler, tutumlar ve düşünceler edinilebilir (Copeaux, 1998, s. 5). Bu makalede ise kurucu kadroların “kırlı Türk” etiketine verdiği cevaplar irdeleneceği için damgalı aktörün damgalarına yönelik verdiği tepkilere odaklanılmıştır. Damga Teorisi’ne göre aktör, kendisine yönelik damgaya ya da damgalara karşı üç strateji uygulamaktadır: damganın reddedilmesi, damganın kabul edilmesi ya da karşı-damga üretilmesi. Damgayı kabullenip düzeltmeye çalışmak, damgalanmışlığın üstesinden gelmek isteyen bir aktörün başvuracağı en geçerli seçenek olarak gösterilmektedir. Ancak Goffman, damgalı aktörün geçmişiyile ilgili bilinenler yüzünden, damganın tam olarak silinemeyeceğini düşünmektedir (Zarakol, 2012, s. 134; Goffman, 2014, s. 145). Bu durumda, damgaları kabullenme seçeneği en mantıklı seçenek gibi görünse de, bu seçenek damgalı aktörün sorunlarına gerçek bir çözüm getiremeyecektir. Damgaların reddedilmesi seçeneğinde ise damgalı aktör, damgaların varlığını kabul etmemekte, damgasından etkilenmiş görünmemektedir (Goffman, 2014, s. 35). Goffman, böyle bir aktörün kendisiyle aynı damgaya sahip olan aktörlerden destek bulabileceğini ancak yine de hayatını “kısıtlanmış bir dünyada” geçirmek zorunda kalacağını ifade etmektedir (Shoham, 1970, s. 154; Goffman, 2014, s. 52). “Karşı-damga üretme” politikasında ise aktö-

6 Erving Goffman’a göre damgalama gücüne sahip olan taraf “normal”, damgalanan ise “anormal” konumundadır (Goffman, 2014, s. 192).

7 Damganın önemli bir özelliği toplum içinde *günah keçisi* oluşturma görevini üstlenmesidir. Oluşturulan bu günah keçisi, bir kişi olabileceği gibi bir grup da olabilmektedir. Toplumdaki tüm başarısızlıklar, nefret ve içerlemeler, bu günah keçisine yönlendirilerek, bu günah keçisinin sosyal damganın bir objesi haline gelmesi sağlanabilir (Shoham, 1970, ss. 101-103).

8 Fiziksel özelliklerdeki farklılığın damgalanmaya yol açabileceği, hatta toplumun bir grup ya da birey hakkında sahip olduğu kalıp yargıları ortaya çıkarabileceği düşünülmektedir. Bu yüzden, eğer aktörün damgası “gizlenebilir damga” grubuna giriyorsa, aktör, bu damgayı saklayarak damgalanmaktan kaçınmaya çalışacaktır (Corrigan, 2004, ss. 615-616; Goffman, 2014, s. 38, 81).

rün, kendisini damgalayanlara yönelik karşı atağa geçerek, bir çeşit karşı-damga üretmesi söz konusudur ki bu durum damgalayanları kendi silahlarıyla vurmak şeklinde nitelendirilmektedir (Adler-Nissen, 2014, s. 1). Karşı-damgalama başarılı olduğunda, bir bumerang etkisinin ortaya çıktığı görülebilir ki bunun sonucunda damgalayan, suçlu konuma düşebilmektedir (Adler-Nissen, 2014, ss. 13-27). Bu noktada, damgalı aktörün ait olduğu grupta aktif rol alarak, karşı-damgalamada bulunması en azından siyasal alanda mantıklı bir çözüm olarak görünmektedir ki bunun nedeni aktörün ne yaparsa yapsın “önceden bilinenler” nedeniyle damgasının hiçbir zaman silinemeyecek olmasıdır. Nitekim Goffman, damganın bir ömür süreceği çıkarımında bulunmaktadır (Goffman, 2014, s. 123, 145).

Tüm bu siyasaların ülkelerin özel durumlarına ve dünyadaki gelişmelere göre değişik şekiller alabildiği hatırdta tutulmalıdır. Ayrıca, damgalanmış bir devletin damgasına yönelik uyguladığı stratejilerin, her zaman devlet tarafından bilinçli alınmış rasyonel kararlar olmayabileceği de unutulmamalıdır (Adler-Nissen, 2014, s. 12; Zarakol, 2012, s. 142). Bu noktada, birden fazla politikanın aynı anda kullanılabilmesi, bir politikadan diğerine her zaman geçilebileceği de vurgulanmalıdır (Adler-Nissen, 2014, s. 14). Ancak bu değişikliklerin karmaşık bir sosyal kimliğin oluşmasına neden olabileceği de belirtilmelidir (Goffman, 2014, s. 181).

Türlere Yönelik Etiketler ve Kirlilik Etiketi

Damgayı, damgalanmayı, damgalananı ve damgalayanı araştırmanın, kimin kimi hangi etiketlerle damgaladığını bulmanın, bir anlamda imgeleri, ön yargıları, kalıp yargıları araştırmayı da beraberinde getirdiği söylenebilir. Çünkü bir topluluk hakkında bazı kalıp yargılara sahip olmak ya da ön yargılarda bulunmak, o topluluğu etiketlemenin ya da damgalamanın yolunu açmak anlamına gelebilmektedir. Başka bir ifadeyle, damganın “hayat bulduğu zemin”in kalıp yargılar ve ön yargılar olduğu söylenebilir (Arslan ve Şener, 2009, s. 53). Tüm bunlar, grubun üyeleri hakkında, sadece o grubun üyeleri olmaları nedeniyle sahip olunan bir dizi inanç ve beklentiden bahsetmektedir. Bu noktada, 19. yüzyılın sonlarında Batılıların Türkler hakkında ne tür bir imgeye sahip olduğu önemli bir sorunsal olarak ortaya çıkmaktadır ki bu dönemin Cumhuriyet’in kurucu kadrolarının yetiştiği dönem olması itibarıyla bu çalışma için önemi büyüktür. Araştırmanın bu kısmında ağırlıklı olarak *İmgebilim*⁹ çalışmalarından yararlanıldığı belirtilmelidir.

9 İmge, “bir halkın veya bir grubun başka bir ya da daha fazla halk veya grup hakkındaki, soyut ve somut, tüm fikir, hayal ve yargılarını içeren, gücünü toplumsal bellekten alan ve sosyo-kültürel yansımaları bulunan, bir düşünme biçimi” olarak tanımlanabilir (Nahya, 2011, s. 29).

İmgebilim çerçevesinde yapılan araştırmalarda, yüzyıllardır Avrupa’da var olan Türk imgesinin barbar, zalim, korkunç olduğu görülmektedir (Kula, 1993; McCarthy, 2015). Bu imgeleştirme, erkeği “vahşi, barbar, nezaketsiz, saldırgan ve aynı zamanda keyfine düşkün”; kadınları da, “kapalı bir hayat süren” kişiler olarak göstermektedir (Gürses, 2012, s. 156). Tüm bunlara ek olarak, 17. yüzyılda Avrupalılar arasında oluşturulan Türk tipinin “korkak, okuma-yazma bilmeyen, miskin, alçak, tamahkâr, aşırı gururlu, kaba ve Hristiyanları hiçe sayan insanlar” olarak şekillendirildiği de anlaşılmaktadır (Alarşlan, 2011, s. 150). Bu imge, gazeteler, el ilanları, broşürler ve karikatürlerle ön plana çıkarılırken, “sarıklı, sakallı kafası ve ejder vücuduyla yerlerde sürünen, yaralanmış, aman dileyen Türk ejderi teması”nın varlığı gözlemlenmektedir (Alarşlan, 2011, s. 157). Bundan başka, Türklerin Doğulu bir sarı ırk olarak görülmesi nedeniyle, Türklere artı olarak tüm oryantalist etiketlerin de yüklendiği söylenebilir. Bu etiketler, tembel, kirli, cahil, yazgıcı, fanatik Müslüman, hovarda, şehvet düşkünü şeklinde sayılabilir (Kula, 1993; Kula, 2010; Kumrular, 2011a; Kumrular, 2011b; Tezcan, 1974; Kırcı, 2010). Bu noktada 19. yüzyılla beraber Batı dünyasına yakın ilgi göstermeye başlayan Türk aydınının -ki bunlar Cumhuriyet eliti olacaktır- bu etiketlerle karşılaşp onları fark edeceğini vurgulamak gerekir¹⁰.

Bu makalenin odak noktası olan Türklerin “kirli” olduğuna dair etiketin, Türklerin Batı’daki imajında önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. Bu noktada, Oryantalizmin Doğu ve Doğu insanına ilişkin yaptığı nitelendirmelerden birinin “kirlilik” olduğunu da belirtmek gerekir (Börekçi, 2012, s. 13). Bu imgenin, Batı’daki pek çok eserle pekiştirilmiş olduğu gözlemlenmektedir. Gezgınlerin eserlerinin diğer ülkeler hakkında bilgi almanın neredeyse tek kaynağı olduğu dönemlerde, bu eserlerin adı geçen pekiştirmede önemli yer tuttuğu görülmektedir. Örneğin erken tarihlerde Hans Dernschwam (1494-1568) ya da Salomon Schweigger (1551-1662) gibi seyyahların Türklerin “ellerini neredeyse çorbanın suyu içinde yıkadıkları”, “ellerini kullanarak yemek yedikleri”, “pis tekeler gibi koktukları”, “kendilerini temiz sandıkları” yönündeki yazıları bu noktada dikkate değerdir (Çetin, 2011, ss. 52-53).

10 Bu farkındalığın açık belirtileri, Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Mehmet Emin Yurdakul, Celal Nur İleri, Ömer Seyfettin, Namık Kemal, Şerafettin Mağmumi, Şevket Süreyya Aydemir, Ahmed Ağaoğlu, Halide Edip Adıvar gibi isimlerin yazılarından takip edilebilir. Ayrıca Osmanlı son döneminde özellikle Şura-yı Ümmet, Mizan, Meşveret, Osmanlı Gazetesi gibi Jön Türk dergi ve gazetelerinde de Türklerin Batı’daki olumsuz imgesine yönelik bir farkındalığın varlığı dikkat çekicidir. Bu yayınların ve bahsi geçen isimlerin Cumhuriyet’in kurucu kadroları tarafından okunduğu da ayrıca zikredilmesi gereken bir noktadır (Mardin, 2012). Ayrıca kurucu kadroların henüz bir Osmanlı vatandaşıyken yaşadıkları “gurbet deneyimi” de Türklerin Batı’daki olumsuz imgesini keşfetmeleri açısından önemli görünmektedir (Zürcher, 2005, ss. 151-152).

Türklerdeki kirliliğin Türklerin yaşadığı mekânlara yansıdığı hususundaki düşünceler de yine gezginlerin yazılarından takip edilebilir. Örneğin François Pouqueville (1770-1838), 1805 tarihli *Mora Yarımadası ve İstanbul'a Yolculuk* adlı kitabında İstanbul'u "yalnızca tozlu ve çamurlu, kaldırım taşı olmayan dar sokaklar" şeklinde tanımlamaktadır (İldem, 2000, s. 55). Ida von Hahn-Hahn da (1805-1880) *Doğu Mektupları* isimli kitabında, İstanbul'daki dar sokaklardan, köpek ve eşek sürülerinden, çöplerden ve kanalizasyon sorunlarından bahsetmektedir (Akdemir, 2007, s. 143). Helmut von Moltke ise mektuplarında, İstanbul sokaklarındaki kirlilikten söz etmektedir (Akdemir, 2007, s. 143). Bertrand Bareilles, sokaklardaki kirden, sivrisinekten ve tozdan şikâyet etmekte, yediği yemeklerde "dişlerinin arasında kalan toz tanelerinin çatırdadığından" bahsetmektedir (Börekçi, 2012, s. 13). "Pis", "kirlili" ve "geri kalmış", Doğulu ülke imgesine dikkat çeken Bareilles'in bir diğer ifadesi ise şöyledir: "Neye yaklaşırsanız vahşet çağına geri dönmüş ülkelere özgü o ekşi, sert koku burnunuza çarpar." (Börekçi, 2012, s. 13). François-Rene Chateaubriand (1768-1884) ise İstanbul'la ilgili ilk izlenimlerini şöyle anlatmaktadır: "Pera'da kalacaktım, otelime ulaşmak için önce dar ve pis, köpek kokulu bir sokaktan geçtim; kafaları yeni kesilmiş insan cesetleri, kanları hâlâ akmakta olan öküz ve koyunların asılı olduğu kasap dükkânlarıyla yan yanaydı." (İldem, 2000, s. 138). Joseph Michaud (1767-1839) ve Poujoulant da *Doğu Mektupları*'nda (1831) benzer şekilde İstanbul'u "yalnızca dar ve karanlık sokaklar, pis dükkânlar" olarak tasvir etmektedir (İldem, 2000, s. 140). Alexis De Valon (1818-1854) ise İstanbul'u "rutubetli, karanlık ve çamurlu dar sokaklardan oluşan bir labirent" olarak görmüş ve hayal kırıklığına uğramıştır. Sonrasında ise "vahşi görünümlü, iğrenç köpeklerin" sokaklarda dolaştığından, kasapların koyunları sokaklarda kestiğinden, sokakların "kanlı, çamur ve soğumamış bağırsaklar"la kaplı olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca İstanbul'da "havanın ve ışığın hiç ulaşmadığı, her türlü pisliğin yerlerde çürüdüğü, süpürge girmemiş rutubetli geçitlerden tiksinti verici bir koku" yayıldığını da 1846 tarihli *Doğuda Bir Yıl* adlı kitabında belirtmektedir (İldem, 2000, s. 221).

Bundan başka, Türkler hakkındaki bu imgeyi 20. yüzyılın *New York Times* gazetesinde de görmek mümkünken, aynı imgenin Karl Marx (1818-1883), Friedrich Engels (1820-1895), François Voltaire (1694-1778), Immanuel Kant (1724-1804) gibi ünlü düşünürlerin söylemleriyle de pekiştiği söylenebilir (Kula, 1993; Ulagay, 1974, s. 90). Türklere yönelik bu kirlilik ithamından Osmanlı aydınlarının haberdar olduğu, hatta bazen bu etiketi haklı gösteren yazıların yazıldığı hususu da be-

lirtilmelidir¹¹. Cumhuriyet kurulduktan sonra dahi aynı olumsuz imgenin devam ettiği ve yabancı gezginlerin yazılarında “kırlı Türk”ten hâlâ bahsedildiğini görmek, imgenin değişmediğini göstermesi bakımından anlamlıdır. Nitekim Lilo Linke (1906-1963), Robert Anhegger (1911-2001) ve Andreas Tietze’nin (1914-2003) güncellerinden edinilen izlenim bu yöndedir¹² (Zürcher, 2002).

Tüm bunlardan hareketle, kirlilik etiketinin yaygınlığı ve bilinirliği dikkate alındığında, söz konusu etiketin bir damgaya dönüşme ihtimalinden bahsedilebilir¹³. Nitekim Goffman, bir etiketin yaygın ve bilinir olmasını, etiketin bir damgaya dönüşebilmesi için yeterli görmektedir (Goffman, 2014, s. 14). Bir damgaya dönüşebilecek nitelikteki “kırlı” etiketinin kurucu kadrolarda ne çeşit bir tepkinin ortaya çıkmasına neden olduğu ise okul kitaplarından hareketle incelenebilir.

“Kırlı Türk” Etiketinin Okul Kitaplarına Yansıması

1931-1947 yılları arasındaki ilk ve ortaokul kitaplarına genel olarak bakıldığında, Türklerin “kırlı” olduğuna yönelik Batı’daki imge hakkında bilgi verilmediği görülmektedir. “Kırlı Türk” yerine “temiz Türk” imajının desteklendiği kitaplarda, kirlilik değil temizlik eksensli bir söylemin varlığı söz konusudur. Bu konu hakkındaki yazıların özellikle Yurt Bilgisi ve Okuma Kitapları’nda yer aldığını da belirtmek gerekir. Öncelikle bir öğrencinin fiziksel olarak nasıl olması gerektiği ile ilgilenen kitaplar, öğrenci, okul ve sınıf temizliğinden ayrı ayrı bahsetmektedirler (Pakize-Nazım I, 1934a; Pakize-Nazım II, 1934b). Örneğin, “Mektepli Kız” adlı parçada “iyi bir mektepli”nin, “yüzü ve elleri temiz, saçları taranmış, üstü başı düzgün” olarak mektebine gitmesi, “esvabında leke, yırtık ve sökülük” bulunmaması gereği özellikle hatırlatılmaktadır (Pakize-Nazım III, 1934c, ss. 7-8). “Fotoğraf” adlı parçada ise temizlikle ilgili bir hikâyeleştirmeye, okula temiz gelmeyen çocukların okul fotoğrafındaki olumsuz görüntüleri anlatılmaktadır (Pakize-Nazım III, 1934c, ss. 105-106). “Gü-

11 Namık Kemal’in 10 Ramazan 1289 tarihli “Tanzifât ve tezyinât” ve 13 Haziran 1288 tarihli “Nüfus” başlıklı *İbret*’teki yazıları örnek olarak verilebilir (Aydoğdu ve Kara, 2005, s. 75, 245). Falih Rıfku Atay’ın *Batış Yılları* adlı kitabı da bu noktada dikkate değerdir (Atay, 1963).

12 Örneğin, Linke Adana’daki işçi pazarında “yanık tenleri ve pejmürde elbiseleri ile oldukça çingeneye” benzeyen işçilerin fotoğrafını çekeceği sırada, Ziraat Okulu’ndan Halk Partisi üyesi bir talebe ona engel olmaya çalışır. Bu genç, Linke’ye şöyle der: “Onlar pis. Siz bu fotoğrafı halkınıza gösterecek ve bütün Türklerin dilenci olduğunu söyleyeceksiniz. Neden daha iyi bir şeyin fotoğrafını çekmiyorsunuz?”. Linke, gence böyle bir şey yapmayacağına dair söz verdikten sonra, genç isteksizce de olsa fotoğrafın çekilmesine izin verir (Linke, 2008, s. 356).

13 Damga ve etiket kavramlarının birbirlerinin yerine kullanıldığı durumlar olsa da, etiketin, damgalama sürecinin ilk basamaklarından biri olduğu söylenebilir (Arslan ve Şener, 2009, s. 53).

zel bir başlangıç” adlı metinde ise öğretmen, elini yüzünü yıkayan ve yıkamayan çocukları ayırt etmekte, ayakkabılarına ve saçlarına bakmaktadır (İbrahim Hilmi, 1934a, s. 5). “Temiz Çocuk” adlı parçada da temizlenmek için yapılacak işlemler sırasıyla, ayrıntılı bir biçimde anlatılmakta, “Pis el ile yemek yememeliyiz.”, “Kirli ve çamurlu ayakla mektebe gitmemeliyiz.”, “Yıkanmamış pis ayaklarla yatmamalıyız.”, “Yüzümüzü yıkamalıyız, ayaklarımızı temizlemeliyiz, vücudumuzu temiz tutmalıyız.” gibi nasihatlar verilmektedir (İbrahim Hilmi I, 1934d, s. 10). “Sınıfımız” adlı parçada ise öğretmenlerin temizliğe verdiği önem “bir mürekkep damlası” ya da “yerde bir kâğıt parçası” görseller yüzlerinin aldığı şekil tasvir edilerek anlatılmaya çalışılmaktadır (İsmail Hikmet, 1934, ss. 24-25).

Çocuklara öğretilmek istenen temizlik ile ilgili hususların yararlı olduğunu da belirtmek gerekir. Örneğin “Hepimiz işten geldikten sonra sabunla ellerimizi, yüzümüzü, başımızı, göğsümüzü temizleyip yıkamalıyız.”, “Sabah temizliğine dikkat etmeli, yemeklerden sonra dişlerimizi fırçalamalıyız.”, “Haftada hiç olmazsa bir kere sıcak su ile yıkanmayı âdet edinmeliyiz.” gibi cümleler, bu çerçevede değerlendirilebilir (İsmail Hikmet, 1934, ss. 24-25). Ayrıca “Sabahleyin yataktan kalkarım. Gömleğimi çıkarırım. Göğsümü, sırtımı, ellerimi, yüzümü, ayaklarımı, bol suyla yıkarım. Sonra açık pencere önünde kollarımı kaldırır, derin derin nefes alırım.” gibi komutlar da bu yorumlamaya dâhil edilebilir (Okuma Kitabı I, 1945, s. 18). Başka bir örnek ise “Kasaba ve şehir hayatında terbiyeli kimseler nasıl yaşar” başlıklı metinde bulunulabilir ki bu metinde kasaba ve şehirlerde yaşamak için birtakım kurallar olduğu, hatta bir yerde yalnız başına oturulsa bile bu kaidelerden kurtulunamayacağı anlatılmaktadır. Temizlik kurallarının da dâhil olduğu bu kaideler içinde “Sokaklara tükürmemek lazım.” ifadesinin dikkat çekici olduğu söylenebilir.¹⁴ (Sevinç, 1931, ss. 64-65). Bu kuralların amaçları da aynı kitapta şöyle belirtilmektedir: “memleketi temiz ve güzel yapmak” ve “onu hastalıklardan kurtarmak” (Sevinç, 1931 s. 63). Bu Yurt Bilgisi kitabına göre “hükümet halk için” çalışmaktadır ve “onun bütün isteği halkın iyi, temiz, bahtiyar bir hayat yaşamasıdır” (Sevinç, 1931, s. 75).

Okul kitaplarında sayfalar ilerledikçe, temizlikle ilgili öğretilerin çocuklarla sınırlı kalmayıp büyüklere de yöneldiği gözlemlenmektedir. Köycülük söyleminin o

14 Bu kurallardan bazıları şöyledir: “Evde bulunduğumuz zaman elbisemizin daima temiz ve biçimli olmasına dikkat etmeliyiz.”, “Ev kıyafetiyle dışarı çıkılmaz.”, “Elbise kirli olmamalı.”, “Daima ütülü olmalı.”, “Yeleklerin, hatta hava sıcak olmazsa, ceketlerin düğmelerini iliklemeli.”, “Yolda muntazam adımlarla yürümeli.”, “Ara sıra durarak arkadaşlarla konuşulmamalı.”, “Ağzı kapamadan esnemek veya öksürmek çok ayıptır.”, “Tiyatro veya sinemada yemiş yemek, kabukları yere atmak, uyumak terbiyeli kimselerin yapamayacağı şeylerdir.”, “Sokaklara tükürmemek lâzımdır.” (Sevinç, 1931, ss. 64-65).

dönemdeki varlığına rağmen, bu yönelmenin özellikle köy ve köy insanı özelinde somutlaştığı söylenebilir (Karaömerlioğlu, 2006). Örneğin, köy evlerinde pencerelerin küçük ve yüksek yapılması ya da evlerin güneşsiz ve havasız oluşu eleştirilmekte, ailenin babası ve annesinden “eve sabahtan akşama kadar bol ışık, temiz hava girmesine” dikkat etmesi istenmekte, evi temiz tutmalarının gereği vurgulanmaktadır (Sevinç, 1931, s. 19). Başka bir örnekte ise Cumhuriyet’i kuran kadronun bir üyesi olarak değerlendirilebilecek Selim Sırrı Tarcan (1874-1957), ortaokullar için yazdığı *Beden Terbiyesi* kitabında köylerde “billur gibi sular” aktığı halde, “lâyıkile yıkanıp temizlenmesini, vücudunu sık sık sudan geçirmesini bilen köylüler”in pek az olduğunu dile getirmektedir (Tarcan, 1932, s. 1). Kitabındaki şu ifadeler ise dikkat çekicidir:

Bu yorgun insanlar yıkanmayı bilseler ve her gün vücutlarını sudan geçirmeye kendilerini alıştırsalar, hem yorgunlukları hafifler hem de bu temizlik onların sıhhatini takviye eder. Hâlbuki köylü ekseriya yatarken elbisesini çıkartmayı akıl etmez, yere serili bir eski kilime, nadiren de tahta bir kerevete olduğu gibi uzanıp yatar. Çoğu, çoraplarını bile çıkarmaz. Tabii, vücutlarının temizliğini ihmal eden bu zavallılar, türlü cilt hastalıklarına maruz oluyor, yüzlerinde, ellerinde çibanlar çıkıyor (Tarcan, 1932, s. 2).

Sadece Tarcan’ın kitabında değil, diğer okul kitaplarında da köylünün hijyen eğitimine önem verildiği görülmektedir. Örneğin “Temiz köyde yaşayanlar, hastalanmazlar” slogan başlığıyla verilen konuda, “Vücudumuzun temizliğinden başka, köyümüzü de temiz tutmak zorundayız.” denilmekte ve “köy meydanına tüküren” ya da “su kıyılarıyla köşe başlarına pisliyen insanlar”ın varlığı hatırlatılmaktadır. “Yerlere tükürenleri birer can düşmanımız bilelim.” diyen *Yurt Bilgisi* kitabı, bu türlü insanların ülkenin “en büyük düşmanı” olduğunu söylemektedir (Rona, 1945, s. 89). Hijyen kurallarına uymayan kişilerin varlığından bahseden bu cümleler, damgasını kabul eden ve içselleştiren aktörün durumunu hatırlatmaktadır. Nitekim bir damganın aktör tarafından kabul edilmesi, aynı zamanda aktörün “kendi niteliklerini itibar zedeleyici olarak tanımlayan belli bir normatif standardı içselleştirmesi” hususunu da kapsamaktadır (Zarakol, 2012, s. 29). Bu durumda aktörün kendisine olan güveninin azalması, ait olduğu gruptan “utanç duyması” söz konusu olabilirken, kendisiyle aynı gruba dâhil olanları ikinci kez damgalaması da mümkündür (Padurariu vd., 2011, s. 78). Damgasını içselleştiren aktörün, bu damganın ortadan kalkması için çaba sarfedeceğini de belirtmek gerekir ki, kurucu kadroların hijyen bilgisinin yayılması hususundaki çabaları bu bağlamda değerlendirilebilir (Goffman, 2014, ss. 35-36)

Köyde her yerin temiz olması gerekliliği özellikle *Yurt Bilgisi* kitaplarında hatırlatılmakta ve temizliğin nasıl yapılacağı ayrıntılı bir biçimde yazmaktadır. Köy

kahvesinin, sokakların, çeşmelerin, evlerin, yalakların ve bahçelerin temiz olması gereğini vurgulayan kitaplar, hayvan gübrelerinin sokağa dökülmemesi, hayvanlara su verilen yerler ile insanların su aldıkları yerlerin ayrılması, sokaklara çöp atılmaması ve hayvan ahırlarının evlerden uzak olması gerektiğini anlatmaktadır (Ermata ve Ermata, 1946, s. 38; Ermata ve Ermata, 1945). Sadece köy meydanı veya su kenarları değil, okul kitaplarında köy evlerinin de kirli olduğunun vurgulandığı görülmektedir. Örneğin beşinci sınıf Yurt Bilgisi kitabında yer alan “Köyde Sıhhat” başlıklı yazıda köy evlerinin “temiz, ışık ve hava alabilecek bir biçimde”, ahırlardan uzak bulunması ve iyice hava alabilmesi gerektiği anlatılmaktadır. Gübrelere süprüntülerin evlerden uzakta kapalı bir yere atılması istenirken, köyün delikanlılarının köyün sokaklarını sık sık süpürmesi öğütlenmektedir (Sevinç, 1931, s. 41). Sokak süpürmek gibi öğretilerin sıklıkla tekrarlandığı kitaplarda, köylünün mühim vazifelerinden biri olarak “sokaklara tükürmemek” düsturunun vurgulandığı görülmektedir (Sevinç, 1931, s. 41).

Bundan başka “Köyün Sıhhati” başlıklı yazıda da köylerdeki su birikintilerinin ve bataklıkların kurutulması gerektiği, sıtma denilen hastalığın böyle yerlerde oluştuğu, köye kapalı yerden içilecek su getirilmesi ve çeşme yapmanın zorunluluğu, suyollarının delik deşik bırakılmaması; süprüntülük ve gübrelikten geçiyorsa, yolun değiştirilmesinin lâzım geldiğine değinilerek, günlük hayatta temizlik konusunda yaşanan sıkıntılarla ilgili ipuçları verilmektedir. Ayrıca “Köyün bir veya birkaç uygun yerinde herkes için kuyusu kapalı veya lâğımlı bir helâ yapmak; evlerde dökülecek pis suların kuyu, çeşme, pınar sularına karışmıyarak ayrıca akıp gitmesi için üstü kapalı akıntı yeri yapmak köyün sıhhatiyle uğraşanların ödevidir.” şeklinde bir uyarıda da bulunmaktadır (Sander, 1938, s. 33). Bu “görünür” kirliliklerin, Damga Teorisi’nde yer alan damganın “görünürlüğü” hususuyla ilintisine bu noktada dikkat çekmek gerekir. Goffman, “görünürlük” kelimesi yerine “algılanabilirlik” ya da “aşikârlık” kelimelerinin de kullanılabileceğini belirtirken, aktörün diğerlerinin zihinlerinde varolan kalıp yargılara uygun görüntü vermesinden söz etmektedir (Goffman, 2014, s. 16). Örneğin aktörün kirli olduğuna yönelik bir kalıp yargı mevcutsa, verilen görüntüyle bu kusurun ya da damganın daha güçlü hale gelebilmesi söz konusudur. Bu durumda, aktörün etiketi eğer “gizlenebilir damga” grubuna giriyorsa, aktör, bu damgayı saklayarak damgalanmaktan kaçınmaya çalışacaktır (Corrigan, 2004, ss. 615-616). Özellikle köylerde görünür “kirlilikler”e yönelik bu mücadele “aktörün verdiği izlenim” kategorisinde değerlendirilebilirken, aktör hakkında “daha önceden bilinen”ler nedeniyle damganın yinelenebileceği de belirtilmelidir (Goffman, 2014, ss. 87-88).

“Köy Evlerinde Sıhhat” başlıklı başka bir yazıda ise köy evleri “ayı ini” olarak adlandırılmaktadır. Çünkü köy evleri “basık tavanlı, kapalı, ufacak pencere, sokağa penceresi olmayan” yerlerdir. Kitaba göre, evdeki odaların yerleri ise hep yaştır. Pencere küçük ya da önünde büyük bahçe duvarı çekili olduğu için, evler “ıslak, soğuk, pis bir yer” olmaktadır. Ayrıca bir odada birkaç kişinin bir arada yatmaması gerektiğini vurgulayan aynı Yurt Bilgisi kitabı, odaların bu yüzden sabahları “çok pis koktuğu”ndan bahsetmektedir (Sander, 1938, ss. 36-37). Kitaba göre, bu olumsuzluklar ortadan kaldırılmadan ve yeterince temiz olunmadan, kaçınılmaz son köylüyü beklemektedir: Ölüm. Bu noktada, Damga Teorisi’nde yer alan damganın kabul edilmesi ve içselleştirilmesi hususu tekrar hatırlanmalıdır. Damgalandığı değerleri içselleştiren aktör, kendi gibi damgalı olanları, damgalarının görünür ve rahatsızlık verici olduğu seviyeye göre damgalama eğilimi göstermektedir. Ardından da “kendisinden daha görünür bir biçimde damgalı olanlara karşı, normallerin kendisine takındığı tavrın aynısını” takınmaktadır (Goffman, 2014, ss. 153-155). Bu durum, damgalı aktörün kendisini, asıl ait olduğu gruptan farklı bir yere koyması olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, kurucu kadroların köylüyü kendilerinden “ayrı bir yere” koyarak, onları eğitmeye çalıştığı sonucuna varılabilir (Goffman, 2014, s. 157).

Yapılan çalışmalar sayesinde köyde bazı olumsuzlukların giderildiğine yönelik söylemler de dikkat çekicidir. Örneğin, Yurt Bilgisi kitabında, köyde meydana gelen yenilikler anlatılmakta ve köydeki eski ve kirli kahvehanenin “şimdi temiz, güzel (lüks) lâmbalı bir gazino”ya dönüştüğü yazmaktadır. Ayrıca yeni ev yaptıranların evlerini ahırlardan uzakta yaptığı haberi verilmekte, bataklıkların kurutulduğu yazmaktadır. Bu gidişle köyün “Avrupa köyleri derecesine” yükseleceği düşünülürken, “Köyümüzde insanî ve medenî hayat başlamıştır.” ifadesi kullanılmaktadır (Sander, 1938, s. 105). Medeni adamların sağlıklı yaşamak için temiz olması gerektiğini vurgulayan Okuma Bilgisi kitabı da, medeniyet ve temizlik arasında yine doğrusal bir ilişki kurmaktadır (İbrahim Hilmi V, 1934b, s. 86). Hijyen bilgisi ve medeniyeti eş tutan bu anlayışın, hijyen bilgisini siyasallaştırdığı söylenebilir ki, bu durumda hijyen bilgisine sahip olmayan aktörün iktidar tarafından “ayrı bir yere” koyulması büyük bir olasılıktır. Bu durum da, Batılılarca damgalanmış bir topluluğun ikinci kez damgalanması anlamına gelebilir.

Bundan başka, temizliğin getirdiği en önemli faydanın sağlık olduğu hususu da okul kitaplarında anlatılmaktadır. Nitekim Okuma Bilgisi kitaplarında çocukların temizlik alışkanlığı kazanmasının önemine değinilirken, bu alışkanlığın küçük yaşlarda edinilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (İbrahim Hilmi V, 1934b, s. 86; İbrahim Hilmi, 1933; İbrahim Hilmi 1934c). Sabah akşam mutlaka ellerin, yüzün,

kolların, boynun, kulakların ve kulakların içinin yıkanması gerektiğini belirten kitap, hamama gidip vücudu temizlemenin zevkli ve lüzumlu olduğunu dile getirmektedir. Bundan başka, “Yıkanmak” başlıklı yazı ise yine tüm canlıların, bahçede toprakların ve bitkilerin bile sulanarak yıkandıklarını anlatmaktadır (Okuma Kitabı I, 1945, s. 19). Temizlik alışkanlığını kazandırabilmek adına “Vücudumuzda, elimizde, ağızımızda bulunan mikropları sık sık yıkanmakla; evlerimizdeki eşyaları da silmek ve temizlemekle yok edebiliriz.” gibi cümlelere sıklıkla rastlanmaktadır (Sander, 1938, s. 38). Yıkanmamakta ısrar etmenin sağlık açısından doğru olmadığını söyleyen Yurt Bilgisi ve Okuma Bilgisi kitapları, “kirli Türk” ve “Hasta adam” etiketleri arasındaki etkileşimi ortaya koyar niteliktedir.

Temizlik ve insan sağlığı arasında kurulan bağlantıya dikkat çeken bir başka Yurt Bilgisi kitabı, “Temizlenmiyen, yıkanmıyan ve üstü başı kirli gezen insanlarda” ve “temiz bakılmıyan hayvanlarda” binlerce mikrop barınacağı uyarısında bulunmakta, hayvanların vaktinde tımar edilmesi, derilerinin temizlenmesi ve pisliklerin ortadan kaldırılması gereğini anlatmaktadır (Rona, 1945, s. 8). İlkokul dördüncü sınıf Yurt Bilgisi kitabında da köylülerin her şeyden önce sağlam gövdeli, güçlü insanlar olması gerektiği vurgulanmakta, bunun da ancak sağlığı korumakla ve hastalıkları önlemekle başarılabileceği savunulmaktadır. “Sağ ve sağlam olmak için her şeyden önce temiz olmalı.” düsturunu tekrarlayan kitap, temizliğin insan vücudunu birçok bulaşıcı hastalıklardan koruduğunu dile getirmektedir. Yine aynı kitaba göre, sağlığın başı temizliktir. Temizliğe dikkat etmeyen insan kolayca hastalanmakta, hastalık da insan gücünü tüketmektedir. Zayıf, kuvvetsiz insan ise çalışmamaktadır (Ermata ve Ermata, 1946, ss. 36-37). Bu bağlamda, genç nesillere kazandırılmak istenen hijyen anlayışının sağlıklı ve kuvvetli bir ırk olmayla ilişkilendirilmesi, bir toplumdaki hijyen anlayışının siyasallaşabileceğini göstermesi bakımından anlamlıdır. Nitekim Selim Sırrı Tarcan, “Kendilerine bakmasını bilen insanlardan teşekkül eden milletlerin cinsi günden güne güzelleştiği gibi, bakımsız kalan milletlerin de bozulduğu, hatta cinslerinin kırıldığı muhakkaktır.” demekte ve neslin bozulabileceği uyarısında bulunmaktadır (Tarcan, 1932, s. 2). Tarcan’ın bu durumu bir ırk sağlığı meselesi haline getirmesi, dönemin biyopolitik düşünceleri hakkında ipuçları sunmaktadır.

Bu anlayışa paralel olarak, temiz olmanın bir vazife haline getirildiği söylemlerin varlığını da okul kitaplarında tespit etmek mümkündür. Nitekim Taşkıran’ın kaleme aldığı Yurt Bilgisi kitabında temizliğin “insanın hem kendisine hem de başkalarına karşı vazifesi” olduğu savunulmaktadır. Kirli olmanın hastalıklara yol açtığı düşünüldüğünde, kirli insanların millete verdiği zarar ortadadır. Aynı kitap, kirli insanın “bir mikrop yuvası” olduğunu söylemekte, böyle bir insandan iğrenileceği

belirtilmektedir. Temizliğe çok dikkat etmenin ve onun değerini anlamayanlara anlatmanın herkese bir “borç” olduğu vurgulanmaktadır (Taşkiran, 1947, s. 71). Bu anlayışa paralel bir şekilde “Temizlik” adlı parçada temizliğin aslında ne kadar kolay olduğu vurgulanmakta, temiz insanın ahlaklı olduğunun anlaşıldığı ve böylece hürmeti hak ettiği söylenmektedir. Temiz olmak için “çok su, biraz da sabun lâzım” olduğu belirtilen Okuma Kitabı’nda, istek olmazsa bunun işe yaramayacağı, istek olduğu takdirde ise, fukaralığın bile temizliğe engel olamayacağı anlatılmaktadır (İbrahim Hilmi V, 1934b, s. 86).

Temizlik ile ilgili metinler özellikle Yurt Bilgisi ve Okuma Bilgisi kitaplarında yer almasına rağmen, okullara Bakanlık tarafından gönderilen piyese metinlerinde de benzer öğretilerin varlığı görülmektedir. İlkokullarda sergilenmek üzere yazılan “Yurdumuzu Geziyoruz” piyesinde on arkadaş ülkeyi gezmekte ve edindikleri izlenimleri birbirlerine anlatmaktadırlar. Piyeste çocuklar çoğunlukla çevrenin temiz olmayışından, insanların kirliliğinden bahsetmektedirler. Örneğin, Bolu’da Abad gölünün (bugünkü Abant Gölü) çevresine yapılmış evlerde kalan çocuklar, evlerin tek eksiği olduğunu söylemektedirler: Temizlik. Bir çocuk, “Temizlik insanın içinde olmalı.” derken, köylülerin “Yaz olur da tahtakurusu, karasinek olmaz mı?” sözleri alaycı bir gülüşle karşılanmaktadır (Yurdumuzu Geziyoruz, 1940, ss. 14-15). Bundan başka, çocuklar Kızılcahamam’daki kaplıcalar için “Allah muhtaç etmesin amma, bu kaplıcalara girilmez doğrusu.” diyerek, otellerin de “aynı suretle berbat” olduğunu dile getirmektedirler (Yurdumuzu Geziyoruz, 1940, ss. 6-7). Ayrıca piyeste abdesthanelerin temizlendiği takdirde, hastalıkların kalmayacağı savunulmakta, buraların kirliliğinden şikâyet edilmektedir (Yurdumuzu Geziyoruz, 1940, s. 15). Samsun’da “sokaklardan akan lâğamlar”, İstanbul’da “çöplük” ya da “leş” gibi otellerden de ayrıca bahsedildiğini burada belirtmek gerekir (Yurdumuzu Geziyoruz, 1940, ss. 21-34).

Bakanlığın onaylayarak okullara gönderdiği bu piyeste tekrarlanan kirli Türk imgesinden farklı olarak, Afet İnan ise Vatandaşlık Bilgisi kitabında şöyle demektedir: “Dünya yüzünde ondan daha büyük, ondan daha eski, ondan daha temiz bir millet yoktur ve bütün insanlık tarihinde görülmemiştir.”¹⁵ (İnan, 1931, s. 7). Türk milletinin bu özellikleri, Yurt Bilgisi kitabının “Türk Ahlâkının Toplumsal ve Kişisel İlkelerinin Başlıcaları” başlıklı bölümünde yer alan Türklerin temizliğine dair ifadelerle birlikte değerlendirilebilir (Taşkiran, 1947, s. 66). Kirliliğin açıkça dile

15 Mustafa Kemal de 1929’da aynı ifadeleri kullanmaktadır: “Dünya yüzünde ondan daha büyük, ondan daha eski, ondan daha temiz bir millet yoktur ve bütün insanlık tarihinde görülmemiştir.” (Atatürkçülük, 1984, s. 49).

getirildiği bahsi geçen piyes ile İnan'ın sözleri arasındaki çelişki, kurucu kadrolardaki kafa karışıklığının bir göstergesi olarak da kabul edilebilir. Ancak yine aynı okul kitaplarında halkı cahil bırakanın Osmanlı Devleti olduğuna yönelik söylemler düşünüldüğünde, Damga Teorisi'yle uyumlu sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Damga Teorisi'nde yer alan "günah keçisi" olgusu, toplumdaki tüm başarısızlıklar, nefret ve içerlemelerin bir günah keçisine yönlendirilmesinden bahsetmektedir (Shoham, 1970, ss. 101-103). Dolayısıyla "temiz bir millet" in, Osmanlı Devleti'nin uygulamaları yüzünden "kirli" bir hale dönüşmesi söz konusudur ki böylece söz konusu çelişkinin bir mantık çerçevesine kavuştuğu söylenebilir. Nitekim ortason sınıf Tarih kitabında yer alan aşağıdaki sözler, Osmanlı Devleti'nin günah keçisine dönüştürülmesi hususunda bilgilendiricidir:

Bir adam çok defa dikkatsizlik ve bakımsızlıktan hasta olur, bir millet de çok defa başında bulunanların hainlik ve bilgisizliğinden yanlış yola gidebilir. Aldatmasından ve uyutmasından dolayı zayıf düşebilir. Fakat dinç ve doğruyu görebilen milletler, böylece sarsıntılara uğrasalar bile günün birinde silkinirler, suçluları araştırarak onlara cezalarını verirler (Tarih IV, 1944, s. 69).

Osmanlı yöneticilerinin uyguladığı politikalar nedeniyle Türk milletinin düşüğü durumu anlatan bu cümleler sadece okul kitaplarında yer almamakta, aynı düşünce başka platformlarda da tekrar edilmektedir. Örneğin, Türk Spor Kurumu Dergisi'ndeki yazılarda, Hıfzıssıhha Kanunu'nun görüşmeleri sırasındaki Meclis konuşmalarında ya da Mazhar Osman'ın (1884-1951) yazılarında özellikle çocuk ölümü, bulaşıcı hastalıklar ve diğer sıhhi konularda Osmanlı geçmişinin sorumlu tutulduğu, Osmanlı idarecilerinin cahillikle ve yeterli hijyen bilgisinin halka öğretilmemesiyle suçlandığı görülmektedir (Akın, 2004, s. 107, 92). Ayrıca Atatürk'ün Türk milletini "biraz zayıf, biraz hasta ve biraz cılız" bulduğuna dair sözleri ve "Türk ırkında mazinin meş'um, menfi, bimana izleri kalmıştır." şeklindeki ifadesi bu noktada dikkate değerdir (Akın, 2004, s. 98; Parla, 1992, s. 193).

Okul kitapları, Osmanlı Devleti'nin yanlış politikaları yüzünden köylünün cahil kaldığını ve bu yüzden de köylünün ocağının yıkıldığını dile getirmektedir (Sevinç, 1931, ss. 33-34). İlkokul beşinci sınıf Okuma Bilgisi kitabına göre, okuma-yazma dahi bilmeyen çocuklar "fikren ve bedenen hakiki bir esarete" mahkûm edilmiş, bu cehalet yüzünden zavallılar sefil düşmüş ve fena yollara sapmışlardır (İbrahim Hilmi V, 1934b, s. 4). Osmanlı İmparatorluğu zamanında 6171 ilkokulda, 340.000 çocuğun okuduğu, ancak Türkiye Cumhuriyeti'nde ise her gün yeni açılan okullarda 1.000.000'dan fazla çocuğun okuduğu belirtilmektedir (Rona, 1945, s. 60). Cahil kalan halktan, temizliğe dair bilgili olmasının beklenemeyeceğinin anlaşıldığı

kitaplar, bu durumu bazı hikâyelerle de örneklendirmektedirler¹⁶ (TTTC-Tarih IV, 1934, s. 237; İsmail Hikmet IV, 1933b, ss. 119-121; İsmail Hikmet, 1933a; İsmail Hikmet, 1933c).

Osmanlı Devleti'nin halkı cahil bırakması, annelerin temizlik anlayışına da yansımaktadır ki örneğin İlkokul Beden Terbiyesi ders kitabı, annelerin çocuklarını on beş veya yirmi beş günde bir “kir koktuğunu ileri sürerek” yıkadığını ve bu yıkamanın da derisini soyacak kadar şiddetli olduğu haberini vermektedir. Çocuğun ise kirlendikçe hasta olacağını bilmediğinden bu duruma ses çıkaramadığını savunan aynı kitap, öğretmenlere seslenmekte ve çocukların tercümanları olmalarını istemektedir (Pura, 1938, s. 41). Bu noktada aynı kitap, çocukların yıkanabilmesi için başka bir yol önermektedir. Bu öneriye göre, okulda çocuklar sıraya dizilmeli ve hortumla çocukların üzerine su fışkırtılmalıdır. Çocukların her taraflarının yıkanabilmesi için, su fışkırtılırken dönmeleri gerektiği de kitaptaki hatırlatmalar arasındadır. Öğretmenin hortumu idareli ve onların her taraflarının yıkanabileceği bir biçimde kullanması gereği vurgulanmaktadır. Bu da olmazsa çocuklar ıslak bir havlu veya bezle vücutlarını iyice ovalamalıdır. Bu suretle “Hiç olmazsa haftada iki kerre de sıra düşürerek derilerini temizlemiş olacaklardır.” öngörüsünde bulunan Pura, “Bu onlar için büyük bir nimettir.” demektedir (Pura, 1938, ss. 41-42).

Kısacası, okul kitaplarında hem çocuklara hem de büyüklere yönelik temizlik bağlamında öğretiler vardır ki bu öğretiler, temizlik ve sağlığın ilintisi, temizlik ve medeniyet arasındaki doğrusal ilişki, temizliğin millete karşı bir borç olması, temiz olmak için bazı çözüm önerilerinin sıralanması şeklinde özetlenebilir. Yurt Bilgisi ve Okuma Bilgisi kitaplarında hijyenle ilgili yer alan bu hususların, var olan duruma bir müdahale olarak görülebilmesi de mümkündür. Ancak eğer o günün şartlarında, toplumun gerçekten de “kırli” olması söz konusuysa, bu durumdan rahatsız olma hususunun damgalanmışlık algısından kaynaklanabileceği dikkate alınmalıdır. Bu noktada, “kırli Türk” etiketinin “geri Türk” etiketine neden olabileceğine yönelik bir kaygının varlığında, hijyen hususunda alınan tedbirlerin, toplumun damgalardan kurtularak modern bir görüntüye sahip olmasını hedeflediği iddia edilebilir. Nitekim Doğu'nun “kırli, bakımsız, eğitimsiz, tembel” gibi etiketlerle damgalanarak ötekileştirildiği bir dönemde, hijyen hususunu sadece “hijyen” olarak görmek, konunun taşıdığı politik unsurları göz ardı etmek demektir. Bu yorumlara, Damga Teorisi'nin de dâhil edilebileceği bir çerçeve çizmek ise konuya olan bakışı zenginleştirecektir.

16 Örneğin, yazarı belli olmayan “Sivrisinekle Mücadele” adlı hikâyede, bir “fen adamı”nın sivrisineklere kurtulmak için hijyen kurallarını nasıl uyguladığına değinilmektedir (İsmail Hikmet IV, 1933b, ss. 119-121).

Sonuç ve Tartışma

1931-1947 yıllarına ait ilk ve ortaokul kitapları incelendiğinde, Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının Batılılarca Türklere yöneltilen "kirli" etiketine karşı, en azından okul kitapları nezdinde kayıtsız kalmadığı söylenebilir. Kitaplarda yer alan bu bağlamdaki söylemlerin, genel olarak temizliği çocuklara ve büyüklere öğretmeye yönelik olduğu görülmektedir. Bu öğretilerin, Damga Teorisi'nde yer alan damgaların kabul edilmesi politikasıyla uyum içerisinde olduğu iddia edilebilir. Ayrıca damgalı aktörün aynı anda birden fazla politika kullanabileceği yönündeki görüşler dikkate alındığında, kurucu kadroların sadece damganın kabul edilmesi politikasını değil, damganın reddedilmesi politikasını da kullandığı yönünde tespitler yapılabilir (Goffman, 2014, s. 49).

İki politikanın mantıksal açıdan bağlantısı ise Osmanlı Devleti'nin "günah keçisi" ilan edilmesiyle sağlanmaktadır. Nitekim bir "günah keçisi oluşturulması" hususu, Damga Teorisi'ne içkin bir özelliktir. Buradan hareketle, Türk milleti nezdinde "kirli" damgası reddedilirken, Türklere -özellikle köylülerde- varlığı gözlemlenen hijyen bilgisi eksikliğinin sorumluluğu Osmanlı Devleti'ne yüklenmektedir. Osmanlı Devleti'nin günah keçisi ilan edilmesi noktasında yeni ulus-devletin meşruiyete olan ihtiyacı da göz ardı edilmemelidir (Akın, 2004, s. 29). Geçmiş rejimin halkı bakımsız, sağlıksız, eğitimsiz ya da "kirli" bıraktığı, ancak yeni rejimin halkın gerekli hijyen koşullarını sağlaması için çaba sarf ettiği yönündeki öğretilerin, devletin meşruiyet ihtiyacına katkı sağlayarak, toplum açısından bir çeşit "rıza kültürü"¹⁷ oluşturma ihtimali dikkate alınabilir.

"Kirli" damgasının reddedilmesi ve kabul edilmesi politikalarının birlikte kullanıldığı okul kitaplarında, günah keçisi oluşturulmasıyla beraber, mantıksal açıdan birbiriyle uyumlu bir politikanın varlığından bahsedilebilir. Damganın varlığının kabul edilmesi, okul kitaplarında temiz olmanın faydalarını öğreten söylemlerin öne çıkmasını sağlamış görünmektedir. Aynı kitaplarda, temizlikle medeniyeti doğru orantılı gören bir anlayışın varlığı da söz konusudur ki bu bağlamda kurucu kadroların Türk insanını "medeniyet" seviyesine çıkarmaya çalıştığı da söylenebilir. Osmanlı Devleti'nin köylüleri cehalete terk ederek onların temizlik anlayışını medeniyet seviyesine çıkarmadığını savunan bu anlayış, özellikle köylere ve köylülere temizlik anlayışı kazandırmak istemektedir. Kirli-temiz dikotomisinin özel-

17 Victoria Grazia'nın ortaya attığı "rıza kültürü" kavramı, "toplumun bütün kesimlerinin rejimin temel prensipleri üzerinde ittifakını sağlamaya yarayacak, yeni rejimin toplum için faydalı olduğu illüzyonunu yaratacak pratikler ve mekanizmalar bütünü olarak" tanımlanabilir (Akın, 2004, s. 30).

likle köylüler bağlamında ortaya çıktığı iddia edilebilir ki bunun nedeni “kirlilik” damgasının köylerde daha görünür olmasına bağlanabilir. Bu noktada, damganın görünürlüğü ve damganın içselleştirilmesi hususlarının damganın kabul edilmesiyle yakından ilintili olduğunu söylemek gerekir.

Kitaplardaki öğretilerin, hijyen anlayışını geliştirerek toplumu modernleştirmeyi, genel sağlık düzeyini yükseltmeyi, direncini ve verimini artırmayı hedef aldığı söylenebilir. Özellikle köylünün eğitilebildiği ölçüde “kirliliği” damgasını yok edebileceği düşüncesi okul kitaplarındaki önerilerin bir amacı olarak değerlendirilebilir. Nitekim okul kitaplarının, genç nesiller üzerindeki toplumsallaştırıcı etkisi bu noktada unutulmamalıdır. Ayrıca köy ve köylülerin temizliği ile ilgili okul kitaplarındaki cümlelerin şehirlerdeki okullarda da okunduğu düşünüldüğünde, köylerdeki hijyen koşulları hususunda şehirlilerde bir farkındalığın oluşması ihtimali söz konusudur. Okudukları bu cümlelerden sonra şehirlilerde çocukların köylüler hakkında ne düşüneceği ise bir soru işaretidir. Ayrıca özellikle köy evleri ve köylüler hakkında bazı olumsuz etiketlenmelerin okul kitaplarında yer alması, bu cümleleri okuyan köylü çocukta bir çeşit aşağılanmışlık hissi meydana getirebilecek niteliktedir ki bu da köylünün hem Batı hem de kurucu kadrolar tarafından olmak üzere iki kez damgalandığı anlamına gelebilir.

Okul kitaplarında yer alan hijyen ile ilgili söylemler, “modern devletin oluşum sürecinde ortaya çıkmış sosyal politikaların bir unsuru” olarak da değerlendirilebilir (Akın, 2004, s. 36). Başka bir ifadeyle, hijyen ile ilgili söylemlerin, ulus-devlet biyopolitiği ya da modernleşme ile bir ilintisi bulunabilir. Ancak bu ulus-devlet biyopolitiğinin ya da modernleşmenin arka planındaki motivasyonun damgalanmışlık algısı olabileceği hususu da dikkate alınmalıdır. Bu noktayı yadsımak ise, aktörün “kendisine yakıştırmakta güçlük çekeceği niteliklere” sahip biri olduğunu fark ettiğinde verebileceği tepkileri göz ardı etmek anlamına gelmektedir (Goffman, 2014, s. 71). Dolayısıyla tüm etkenleri bütüncül şekilde ele almak gerekmektedir.

Bu noktada, damgalanan grubun, damgalarına her zaman bilinçli bir şekilde tepki vermesinin mümkün olmayacağını da belirtmek gerekir. Ayrıca devletlerin uygulayacağı politikaların, uluslararası duruma ve ülkenin iç dinamiklerinin alacağı konuma göre değişiklik gösterebileceği unutulmamalıdır. Dolayısıyla, kurucu kadroların “kirliliği” damgasına karşı en azından okul kitaplarında tespit edilen politikaları, o günün şartları, sosyo-ekonomik durum, geçmişten gelen modernleşme süreçleri ve tarihsel unsurlar dikkate alınarak yorumlanmalıdır. Ayrıca damgalı aktörün, damgalanmasına neden olan değerleri içselleştirme oranı da bu noktada önemlidir. Nitekim, bu değerleri yüksek oranda içselleştiren bir aktörün, damgası-

nı kabullenme seçeneği dışında başka bir strateji uygulaması zor görünmektedir. Bu içselleştirme nedeniyle aktörün, sorunlarına gerçek çözümler bulamayacağı ve kendisini damgalayanlarla eşit statüye ulaşamayacağına farkına dahi varamayacağı söylenebilir¹⁸ (Goffman, 2014, ss. 172-173; Zarakol, 2012, s. 142).

Goffman, damgalı aktörün, kendisine destek bulabileceği grubu, kendisiyle aynı damgaya sahip olanlar şeklinde işaret etmektedir. Bu gruptakiler, damgalanan aktöre manevi destek olmakta, damgalı aktör de bu grupta “seçkin” bir hale gelebilmektedir (Shoham, 1970, s. 154; Goffman, 2014, s. 52). Dolayısıyla, Cumhuriyet’in kurucu kadrolarının ait olduğu damgalı grupla beraber hareket ederek, bu grubun lideri olma şansının bulunduğu; bu grupla beraber kendilerini damgalayanlara karşı bir karşı-damgalama stratejisi geliştirebilecekleri ihtimalinin varlığı da belirtilmelidir. Ancak Batılı değerlerin içselleştirilme oranı bu noktada önemlidir ki bu durum kurucu kadroların seçmiş olduğu stratejiler değerlendirilirken dikkate alınmalıdır. Bu noktada, damgalı aktörün uygulayabileceği her politikanın bir çeşit avantaj-dezavantaj ikilemine sahip olduğunu görmek önemlidir. Nitekim karşı-damgalama stratejisini uygulaması durumunda, kendisini damgalayanlar tarafından “sınırlı kabul görme” şansını kaçırarak olan kurucu kadrolar; damgalarını kabullenerek kendi damgalı grubunda lider olma şansını kaçırmaktadırlar. Bir stratejiden diğerine geçmek ise her zaman başvurulabilecek bir yöntem olsa da, bu geçişte toplumun yaşayabileceği kimlik krizlerinin dikkate alınması gerekmektedir (Adler-Nissen, 2014, s. 14).

Sonuç olarak, bir damga gerçek olsun ya da olmasın, damgalanmışlık algısı var olduğu sürece, aktörün uygulamaya kalktığı politikalara bu algının yön verebileceği anlaşılmaktadır. Bu politikaların aldığı yönün ise aktörde var olan duygu, inanç ve değerlerle yakından ilişkili olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, aktörün normallerin değerlerini içselleştirme derecesine bağlı olarak yaşadığı utanç, şüphe, öfke, güvensizlik, itibar kaygısı, haksızlığa uğramışlık gibi durumların siyasal anlamda bir karşılığının bulunduğu söylenebilir. Tüm bunların neticesinde ortaya çıkan kimlik politikalarının topluma ne şekilde yansıdığı ise önemli bir noktadır. Nitekim “kirli” damgasına yönelik okul kitaplarında verilen hijyen bilgisi, modern bir kimliğe ulaşmanın yollarından biri olarak görülebilir. Bu modern kimlikte de Batılı damgaların yerinin olmadığı açıktır. Böylece, okul kitaplarında yer alan temizlik bağlamındaki öğretiler ve Damga Teorisi arasında ortaya konan paralellikler, modernleşme, ulus-devlet kuruluş süreçleri, biyopolitik uygulamalarla bir çelişki

18 Türkiye-AB ilişkilerinin Damga Teorisi bağlamında ele alınması, konuya farklı açılımlar sunabilecektir.

değil, aksine bu uygulama ya da süreçlerin ardındaki nedensellik kümesinin zenginleştirilmesi olarak görülebilir.

Siyaset ve Damga Teorisi arasındaki etkileşime katkı sunarak Cumhuriyet dönemi politikalarına farklı bir bakış açısı sunmaya çalışan bu makale, damgalanmanın, aktörün kimliğini, siyasal tutum ve hareketlerini etkileyen bir vakıa olduğu iddiasındadır. Ayrıca bugünkü uluslararası toplumda damgalayıcı politikaların teşhisi ve bu politikalara karşı alınacak tedbirlerin etkili olabilmesi için literatürde benzer çalışmaların yapılması gerekmektedir. Damgaların iç ve dış siyasette kullanılacak bir araç olabileceği hususunun kavranarak bu bağlamda çalışmalar yapılması önemlidir. Dolayısıyla damgalar hususundaki farkındalığın artırılması ve damgaların siyasetteki etkisinin anlaşılabilmesi adına bu çalışmanın bir başlangıç olabileceği söylenebilir.

A Study About the Label of “Dirty Turk” in the School Books: Within the Context of Stigma Theory (1931-1947)

Hümeýra Türedi

Introduction

Erving Goffman (1922-1982) describes the stigma as “giving less value to a person” (Goffman, 2014, p. 33; Akgül and Özpınar, 2013, p. 6). For Patrick Corrigan (b. 1932), stigmatization is “to separate the actor from others, to humiliate and to decry the actor” (Ersoy and Varan, 2007, p. 164). When an actor learns this devaluation or humiliation, it is claimed that the actor cannot remain indifferent. Consequently, his/her social and political behaviors can be affected (Adler-Nissen, 2014). In other words, the actor who thinks himself/herself stigmatized can act differently compared to an unstigmatized actor. Therefore, while examining the behaviors of ruling elites, the possibility of stigmatization should be paid attention (Akçam, 2000, p. 253; Arslan, 2015, p. 82).

From this point of view, the labels about Turks can be examined in a different way. The studies done about the images of Turks show that the Europeans labelled Turks as dirty in the 19th century which was the period that Turkish Republican elite grew up (Börekçi, 2012, p. 24; Onur, 2014, p. 20; İldem, 2000, p. 247; Davis, 2008; Kula, 2010, p. 207; Zarakol, 2012, p. 148; McCarthy, 2015, p. 132, 401). So, the question is “What kind of political consequences can be observed on behalf of the founders of Turkish Republic since Europeans labelled Turks as ‘dirty’?”. By doing this, a different way of looking to Turkish modernisation can be launched.

PhD Candidate, Sakarya University Institute of Social Sciences Department of Political Science and Public Administration.
humeyraturedi@hotmail.com

© Scientific Studies Association
DOI: 10.12658/M0246
The Journal of Humanity and Society, 8(3), 2018, 26-34.
insanvetoplum.org

Moreover, such a study can draw attention to the Stigma Theory that has been ignored since it was issued in 1963 by Erving Goffman (Byrne, 2001, p. 281; Couture and Penn, 2003, p. 294; Finnemore and Shikkink, 1998, p. 890). Early studies which united Stigma Theory and politics argued that the stigmas used in international area could help having a peaceful world. However, later studies done by Ayşe Zarakol and Rebecca Adler-Nissen show that stigmas can be used by hegemonic states to enlarge their own benefits. Although there are some studies about the national identity formations and stigmas, this study can be seen as the first which show the connection between national identity and stigmas (Zarakol, 2011, pp. 67-71).

In this examination, since the time span includes the years between 1931-1947, conjunctures of the international politics at that time should be paid attention. For example, it was the time that the biopolitics and racism in Europe were rising (Akın, 2004, pp. 30-32; Güler, 2016, p. 4). And there was also a strong connection between modernisation and the hygiene rules at that time (Maksudyan, 2005, p. 16). It was the time that Turks established a new nation state and were trying to "modernize" not only themselves but also their images (Atatürkçülük, 1984; Kafadar, 1997). Therefore, it was important for the new Turkish elites to end some negative labellings that give way to be seen as a dirty, unhealthy or unhygienic nation.

Method

The claims that the schools are the ideological vehicles of the hegemonic classes are important for this study (Anyon, 1980; Bowles and Gintis, 1988a; Bowles and Gintis, 1988b; Gürses, 2011, p. 13). In order to see the effects of this labelling on the founders of Turkish Republic, the school books between the years of 1931-1947 were examined. They were the years that the single party regime consolidated its power. Thereby, the school books were prepared and published by the hand of Ministry that was dominated by the new Turkish elite (Zürcher, 2005, p. 3, 47; Koçak, 2002, p. 38; Copeaux, 1998, p. 79; Üstel, 2005, p. 154; Kafadar, 1997). In the end, 17 books about *Civics*, 14 books about *History*, 23 books about *Turkish Literature*, 2 books about *Physical Education* and 2 books about school plays have been examined. This examination has been done using the method of content analysis (Bilgin, 2006, p. 1).

Stigma Theory: Description and Assumptions

Stigma can be seen as “a prejudice” or “a defect that cannot be accepted socially” (Byrne, 2001, p. 281; Sezer and Kezer, 2013, p. 185). In Stigma Theory, these “prejudices” or “defects” are handled on behalf of the stigmatized actor. Therefore, the issues that are inherent in the Stigma Theory such as normal-anormal assumptions, scapegoating, visibility of stigma, internalization of stigma become important points to understand the behaviors of the stigmatized actor (Corrigan, 2004, pp. 615-616; Goffman, 2014, p. 38, 81; Shoham, 1970, pp. 101-103).

In this study, the answers of the stigmatized actor to his/her stigma are the issues which were focused. Some researches claim that the stigmatized actor can answer to his/her stigma in three ways: rejection, acception and counter-stigma (Shoham, 1970, p. 154; Goffman, 2014, p. 52, 123, 145; Adler-Nissen, 2014, pp. 13-27). It is claimed that these three strategies can be used by the stigmatized actor interchangeably. However, the changing strategies can result in a complicated identity which may result some kind of embarrassment on behalf of the stigmatized actor (Goffman, 2014, p. 181; Padurariu et al, 2011, p. 78). And Goffman notes that whatever strategies the stigmatized actor uses, he/she can never delete his/her stigma because of formerly known information about himself/herself (Goffman, 2014, p. 123, 145).

Labels of Turks and the Label of “Dirtiness”

Examining stigmas means examining the prejudices at the same time. In other words, prejudices can open the way for the stigmas (Arslan ve Şener, 2009, p. 53; Gürel, 2011). Therefore, researches on images are important in respect to their contributions to show the mental pictures of a society about another society (Nahya, 2011, p. 29).

From this point of view, in order to examine the stigmas of Turks, one can look at the images or mental pictures about Turks in Europe. At this point, it is important to know the images of Turks in Europe during the nineteenth century that was the period the founders of the Republic grew up. According to the researches, in Europe of the 19th century, Turks are known as barbar, uncivilized, lazy, despotic, fatalist, dirty, fanatic Eastern Muslim people (Kula, 1993; McCarthy, 2015; Alarşlan, 2011, p. 150; Kula, 1993; Kula, 2010; Kumrular, 2011a; Kumrular, 2011b; Tezcan, 1974; Akyüz, 1988, p. 248; Alkan, 2006). It should be noted that the label of “dirty” is one of the orientalist labels which is widespread at that

time (Gürses, 2012, p. 156; Börekçi, 2012, p. 13). It is seen that this very label spread with the help of European travellers like Hans Dernschwam (1494-1568), Salomon Schweigger (1551-1662), François Pouqueville (1770-1838), Ida von Hahn-Hahn (1805-1880), Helmut von Moltke, Bertrand Bareilles, François-Rene Chateaubriand (1768-1884), Joseph Michaud (1767-1839), Alexis De Valon (1818-1854) (İldem, 2000, p. 55; Akdemir, 2007, p. 143; Çetin, 2011, pp. 52-53; Kırca, 2010). Karl Marx (1818-1883), Friedrich Engels (1820-1895), François Voltaire (1694-1778), Immanuel Kant (1724-1804) are other important figures that help spreading the image of "dirty" Turk (Kula, 1993; Ulagay, 1974, p. 90). Even the diaries of Lilo Linke, (1906-1963), Robert Anhegger (1911-2001) and Andreas Tietze (1914-2003) in 1930s show the insistency of the aforementioned label (Zürcher, 2002, p. 360). This widespread nature of the label can lead the "label" to the stage of "stigma" because "labelling" can be accepted as one of the earlier steps of the stigmatization (Arslan and Şener, 2009, p. 53).

The realisation of this image by Turks can be followed from the writings of Ziya Gökalp, Namık Kemal, Yusuf Akçura, Mehmet Emin Yurdakul, Celal Nur İleri, Ömer Seyfettin, Namık Kemal, Şerafettin Mağmumi, Şevket Süreyya Aydemir, Mehmet Akif Ersoy, Ahmed Ağaoglu, Halide Edip Adivar or the newspapers like Şura-yı Ümmet, Mizan, Meşveret, Osmanlı Gazetesi (Aydoğdu and Kara, 2005, p. 75, 245; Atay, 1963; Çitçi, 2015, p. 94). These were the intellectuals and the publications that the Turkish Republican elites followed when they were Ottoman subjects at that time (Mardin, 2012; Zürcher, 2005, pp. 151-152). At this point, the continuities between Ottoman Empire and Turkish Republic should not be ignored (Sesli and Demir, 2010, p. 12).

Reflections of "Dirty Turk" on the School Books

In the books of 1931-1947, the existence of "clean Turk" image can be detected easily. While there is no mention of "dirty Turk", cleanness of Turks are emphasized. Interestingly, it is also detected that especially in the books of Civics and Turkish Reading, the rules of the hygiene are written detailedly (Pakize-Nazım III, 1934c, pp. 7-8; Pakize-Nazım 1934a; Pakize-Nazım 1935b; İbrahim Hilmi, 1934a, p. 5; İbrahim Hilmi I, 1934d, p. 10; İsmail Hikmet, 1934, pp. 24-25; Okuma Kitabı I, 1945, p. 18; Sevinç, 1931, pp. 64-65).

Another remarkable point is the existence of the teachings about hygiene for the villagers. The sentences about the villagers show that the elites think of the

villagers as unhygienic although the existence of the rustic rhetoric at that time (Karaömerlioğlu, 2006). The elites think that the villagers are dirty and need to be educated about the hygiene rules (Sevinç, 1931, p. 19; Tarcan, 1932, p. 1; Rona, 1945, p. 89; Ermat ve Ermat, 1946, p. 38; Sander, 1938, p. 33; Ermat ve Ermat, 1945; Yurdumuzu Geziyoruz, 1940, pp. 14-15; Pura, 1938, pp. 41-42).

Moreover, it is seen that there is a kind of positive relationship between civilization and hygiene rules in the school books (İbrahim Hilmi V, 1934b, p. 86; Okuma Kitabı I, 1945, p. 19). In addition to that, the relationship of hygiene rules with the subjects such as health, being a Sick Man (a label used for the Ottoman Empire at that time), and forming physically powerful race should be mentioned (Taşkiran, 1947, p. 71; İbrahim Hilmi V, 1934b, p. 86; İbrahim Hilmi, 1933; İbrahim Hilmi 1934c; Tarcan, 1932, p. 2).

Furthermore, there are some sentences in the school books that point the cleanness of Turkish race (İnan, 193, p. 7; Taşkiran, 1947, p. 66; Atatürkçülük, 1984, p. 49; Parla, 1992, p. 193). According to the books, Turks are clean people but the Ottoman Empire caused them to be known as “dirty” (Tarih IV, 1944, p. 69; Sevinç, 1931, pp. 33-34; TTTC-Tarih IV, 1934, p. 237; İsmail Hikmet IV, 1933b, pp. 119-121; İsmail Hikmet 1933a; İsmail Hikmet, 1933c). Because of the Ottoman Empire, Turks remained uneducated and consequently unaware of hygiene rules of the civilization.

Conclusion and Discussion

After the examination of the school books, it can be claimed that the founders of Turkish Republic used “acceptance” and “rejection” strategies about the label or stigma of “dirty”. They rejected the stigma about the dirtiness of Turkish race and defended the cleanness of Turks. However, by forming something like a scapegoat, a logical connection between rejection and acceptance of the stigma was established. According to Goffman, in a stigmatization process all the blames can be placed on a scapegoat. Keeping in mind this assumption, it can be said that Turkish elites created a scapegoat. The Ottoman Empire was the scapegoat. To this teaching, clean Turks were made unaware of hygiene rules because of wrong politics of the Ottomans. And in this case, scapegoating can have a function that help the legitimization of the new regime.

Moreover, the emphasis on the villages and villagers show some parallelisms between visibility and acceptance of the stigma. Because if an actor accepts his/

her stigma, he/she will try to erase the visible signs of the stigma. At this point, it should be noticed that the students in the cities were also the readers of these school books. When they read the sentences which point the dirty condition of the villages and villagers, it is a possibility that the villagers could be stigmatized secondly, this time by the townsmen.

Furthermore, it should not be forgotten that the acceptance of the stigma has important connections with the internalization of the stigma or vice versa. If an actor internalizes the norms that lead his/her stigmatization, it is inevitable for the actor to accept his/her stigma. Therefore the degree of internalization is important while the actor is choosing the politics against his/her stigma.

Lastly, it should be noted that the states can choose the strategies against their stigmas consciously or unconsciously. It should be remembered that the Turkish elites could have chosen another strategy for their stigma like counter-stigmatization. However, choosing such strategies can be depended on the degree of the internalization of the norms, economic and social conditions, some internal and outsider dynamics. Therefore, the strategies that the Turkish elites chose politically should be evaluated according to the conditions of the time. In the end, it can be said that Turkish case shows the importance of stigmas in politics.

Kaynakça | References

- Adler-Nissen, R. (2014). Stigma Management in International Relations: Transgressive Identities, Norms, and Order in International Society. *International Organization*, 68(1), 143-76.
- Akçam, T. (2000). Türk Ulusal Karakterini Anlamak ve Norbert Elias'ın Almanlar Üzerine Çalışmaları. *Toplum ve Bilim*, 84, 246-60.
- Akdemir, E. (2007). Avrupa Aynasında Türk Kimliği. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*. 7(1), 131-48.
- Akgül, C. ve Özpınar, G. (2013). Ötekinin Hikayesi: Fil Adam. *PSİnema*, 14, 3-7.
- Akyüz, Y. (1988). *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız kamuoyu: 1919-1922*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Akın, Y. (2004). *Gürbüz ve yavuz evlatlar: Erken Cumhuriyet'te beden terbiyesi ve spor*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Alarşlan, B. (2011). Türk İmajının Görsel Yansımaları. İçinde Ö. Kumrular (Ed.), *Dünyada Türk imgesi* (ss. 129-162). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Alkan, N. (2006). *Avrupa karikatürlerinde II. Abdülhamid ve Osmanlı imajı*. İstanbul: Selis Kitaplar.
- Anyon, J. (1980). Social Class and The Hidden Curriculum of Work. *Journal of Education*, 162(1), 67-90.
- Arslan, M. (2015). Elit Teorisinin Doğuşu ve Kitle Korkusu. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*, 50(13), 76-95.
- Arslan, H. ve Şener, D. (2009). Stigma, Spiritüalite ve Konfor Kavramlarının Meleis'in Kavram Geliştirme Sürecine Göre İrdelenmesi. *52. Maltepe Üniversitesi Hemşirelik Bilim ve Sanat Dergisi*, 2(1), 51-9.
- Atay, F. R. (1963). *Batış yılları*. İstanbul: Dünya Yayınları.
- Genel Kurmay Başkanlığı. (1984). *Atatürkçülük (Birinci kitap)-Atatürk'ün görüş ve direktifleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

- Aydođu, N. ve Kara, İ. (2005). *Namık Kemal: Osmanlı modernleşmesinin meseleleri/Bütün makaleleri 1*. İstanbul: Der-gah Yayınları.
- Bilgin, N. (2006). *Sosyal bilimlerde içerik analizi: Teknikler ve örnek çalışmalar*. Ankara: Siyasal Kitap.
- Bowles, S. ve Gintis, H. (1988a). Can There be a liberal Philosophy of Education in a Democratic Society?. İçinde M.Cole (Ed.), *Bowles and Gintis Revisited- Correspondence and Contradiction in Educational Theory* (ss. 225-231). Oxon: Routledge.
- Bowles, S. ve Gintis, H. (1988b). Schooling in Capitalist America: Reply to Our Critics. İçinde M. Cole (Ed.), *Bowles and Gintis revisited- correspondence and contradiction in educational theory* (ss. 235-245). Oxon: Routledge.
- Börekeçi, Ü. A. (2012). Bir Oryantalizm ürünü olarak İstanbul'un Frenk ve Levanten Mahalleleri Seyahatnamesi'nde "Doğu" ve "Batı" İmgeleri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 1-26.
- Byrne, P. (2001). Psychiatric Stigma. *British Journal of Psychiatry*, 178(1), 281-84.
- Copeaux, E. (1998). *Türk tarih tezinden Türk-İslam sentezine*. İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Corrigan, P. (2004). How Stigma Interferes with Mental Health Care. *American Psychologist*, 59(7), 614-25.
- Couture, S. M. ve Penn, D.L. (2003). Interpersonal Contact and The Stigma of Mental Illness: Qualitative Study. *British Journal of Psychiatry*, 184(1), 176-81.
- Çetin, F. (2011). 16. Asır Alman Seyyahlarında Osmanlı Toplumunu ve İnsanına Dair Bilgisizlik ve Tarihi Ön yargılar. *Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 39-58.
- Çitçi, S. (2015). Hasta ve Hasta Çocuk İsimle Manzum Hikâyelerin Mukayeseli Tahlili. *AÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, 53, 93-104.
- Davis, J. R. (2008). Richard Cobden, the German States and the Zollverein. *Acta Oeconomica Pragensia*, 16(1), 15-31.
- Dursun, O. (2014). Batı'nın Egemen "Kötü-Öteki-Doğu" Düşüncesinin Pekiştirildiği Bir Alan: Dünya Basın Fotoğ-rafları Kuruluşu, Yılın Fotoğrafi Kategorisi Üzerine Bir Analiz. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 47(2), 19-50.
- Ermat, B. ve Ermat, K. (1945). *Yurt bilgisi dersleri: İlkokul 5. sınıf*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ermat, B. ve Ermat, K. (1946). *Yurt bilgisi: İlkokul 4. sınıf*. Ankara: MEB.
- Ersoy, M. A. ve Varan, A. (2007). Ruhsal Hastalıklarda İçselleştirilmiş Damgalanma Ölçeği Türkçe Formu'nun Güve-nilirlik ve Geçerlilik Çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 18(2), 163-71.
- Finnemore, M. ve Sikkink, K. (1998). International Norm Dynamics and Political Change. *International Organisati-on*, 54(4), 887-917.
- Goffman, E. (2014). *Damga: Örselenmiş kimliğin idare edilişini üzerine notlar*. Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Göle, N. (2003). The voluntary adoption of Islamic stigma symbols. *Social Research: An International Quarterly*, 70(3), 809-28.
- Güler, Ö. (2016). M.Foucault'nun Biyopolitika görüşünün M. Hardt ve A. Negri'nin Siyaset Felsefesine Etkileri. Ya-yınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gürel, N. (2011). Kişilik Psikolojisi, Önyargının Psikolojisi ve Kamuoyu: Gordon Allport ve Walter Lippmann'ın Görüşleri Çerçevesinde Bir Deđerlendirme. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 111-34.
- Gürses, F. (2011). *Kul, tebaa, yurttaş*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Gürses, M. (2012). Meşrutiyet Dönemi Gezginlerinin Gözlemleriyle Avrupa'da Türk İmgesi. *Uluslararası Sosyal Araş-tırmalar Dergisi*, 21(5), 133-57.
- Hayden, K. E. (2000). Stigma and place: Space, community, and the politics of reputation. İçinde *Studies in symbolic interaction* (ss. 219-239). Emerald Group Publishing Limited.
- İbrahim Hilmi (1933). *Köy çocuğunun ilk okuma kitabı*. İstanbul: Hilmi Kitaphanesi.
- İbrahim Hilmi (1934a). *İlk kıraat: Sınıf 2*. İstanbul: Türk Kitapçılığı Limited Şirketi.
- İbrahim Hilmi (1934b). *İlk kıraat: Sınıf 5*. İstanbul: Türk Kitapçılığı Limited Şirketi.

- İbrahim Hilmi (1934c). *İlk kıraat: Sınıf 3*. İstanbul: Türk Kitapçılığı Limited Şirketi.
- İbrahim Hilmi (1934d). *Resimli ilk kıraat*. İstanbul: Türk Kitapçılığı Limited Şirketi.
- İldem, A. E. (2000). *Fransız gezginlerin gözüyle: Türkler ve Yunanlılar*. İstanbul: Boyut Kitapları.
- İnan, A. (1931). *Vatandaş için medeni bilgiler*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- İsmail Hikmet (1933a). *Kıraat dersleri: 3. sınıf*. Resimli Ay Matbaası, İstanbul.
- İsmail Hikmet (1933b). *Kıraat dersleri: 4. sınıf*. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- İsmail Hikmet (1933c). *Kıraat dersleri: İlkokul 5. sınıf*. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- İsmail Hikmet (1934). *Kıraat dersleri: İlkokul 2. sınıf*. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- Kafadar, O. (1997). *Türk eğitim düşüncesinde batılılaşma*. Konya: Vadi Yayınları.
- Karaömerlioğlu, A. (2006). *Orda bir köy var uzakta: Erken Cumhuriyet döneminde köycü söylem*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kırca, H. S. (2010). *İngiliz Seyyah Sir Charles Fellows'un Eserlerinde Türkiye ve Türk İmajı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Koçak, C. (2002). *Kemalist Milliyetçiliğin Bulanık Suları*. İçinde M. Belge (Ed.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce* (37-43). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kula, O. B. (1993). *Alman kültüründe Türk imgesi*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Kula, O. B. (2010). *Batı felsefesinde oryantalizm ve Türk imgesi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kumrular, Ö. (2011a). *Dünyada Türk imgesi*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Kumrular, Ö. (2011b). *Köpekler ve Domuzlar Savaşında Kanuni'nin Batı Siyasetinin Bir İzdüşümü Olarak Türk İmajı*. İçinde Ö. Kumrular (Ed.), *Dünyada Türk imgesi* (ss. 109-27). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Link, B. G. ve Phelan, J. C. (2001). *Conceptualizing stigma*. *Annual Review of Sociology*, 27(1), 363-85
- Linke, L. (2008). *Mustafa Kemal Türkiyesi*. İstanbul: Karus Yayınları.
- Maksudyan, N. (2005). *Türklüğü ölçmek*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Mardin, Ş. (2012). *Jön Türklerin siyasi fikirleri: 1895-1908*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- McCarthy, J. (2015). *Amerika'daki Türk imgesi*. İstanbul: Tarih & Kuram.
- Nahya, N. Z. (2011). *İmgeler ve Ötekileştirme: Cadılar, Yerliler, Avrupalılar*. *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 27-38.
- Okuma Kitabı* (1945). İlkokul 1. Sınıf. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Padurariu, M., Ciobica, A., Persson C. & Stefanescu C. (2011). *Self-Stigma in Psychiatry: Ethical and Bio-Psychosocial Perspectives*. *Romanian Journal of Bioethics*. 9(1), 76-83.
- Pakize-Nazım (1934a). *Kıraat kitabı: İlkokul 1. sınıf (Alfabeyi okuyup bitirenlere)*. İstanbul: Marifet Matbaası.
- Pakize-Nazım (1934b). *Kıraat kitabı: İlk mektep 2. sınıf*. İstanbul: Hilmi Kitaphanesi.
- Pakize-Nazım (1934c). *Kıraat kitabı: İlk mektep 3. sınıf*. İstanbul: Hilmi Kitaphanesi.
- Parla, T. (1992). *Türk siyasal kültürünün resmi*. (Cilt 3). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pura, F. (1938). *İlkokullarda cimmastik*. İstanbul: Devlet Basımevi.
- Rona, T. (1945). *Yurt bilgisi dersleri: Orta okul için*. Ankara: Çankaya Matbaası.
- Sander, M. S. (1938). *Yeni yurt bilgisi: İlkokul 3. sınıf*. İstanbul: Türk Kitapçılığı Limited Şirketi.
- Sesli, M. ve Demir, Ş. (2010). *Türk Siyasi Elitlerin Toplumsal Kökeni: 1920-1950*. *Akademik Bakış Dergisi*, 21(1), 1-30.
- Sevinç, K. (1931). *Yurt bilgisi: 5. sınıf*. İstanbul: Ekspres Matbaası.
- Sezer, S. ve Kezer, F. (2013). *Psikolojik Yardım Aramada Yakın Çevre Damgalaması Ölçeği'nin Bir Türk Örneğinde Geçerlik ve Güvenirliliği*. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 46(1), 181-201.

The Journal of Humanity and Society

- Shoham, S. (1970). *The mark of the Cain: The stigma theory of crime and social deviation*. Jerusalem: Israel University Press.
- Tarcan, S. S. (1932). *Beden terbiyesi: Oyun-cimnastik-spor*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Taşkıran, T. (1947). *Yurt bilgisi 1: Orta okul kitapları*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Tezcan, M. (1974). *Türklerle ilgili stereotipler ve Türk değerleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- TTTC-Tarih IV* (1934). İstanbul: Devlet Matbaası.
- Ulagay, O. (1974). *Amerikan basınında Türk Kurtuluş Savaşı*. İstanbul: Yelken Matbaası.
- Ulusal Ekonomi ve Arttırma Kurumu. (1940). *Yurdumuzu geziyoruz*. Ankara.
- Üstel, F. (2005). *"Makbul Vatandaş"ın peşinde*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zarakol, A. (2011). *After the defeat*. New York: Cambridge University Press.
- Zarakol, A. (2012). *Yenilgiden sonra: Doğu ile Batı yaşamayı nasıl öğrendi*. İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2005). *Savaş, devrim ve uluslaşma*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Zürcher, E. J. (2002). Two Young Ottomanists Discover Kemalist Turkey: The Traveler Diaries of Robert Anhangger and Andreas Tietze. *Journal of Turkish Studies*, 26(1), 359-69.